

73

М. ВОЗНЯК:

Українська Державність.

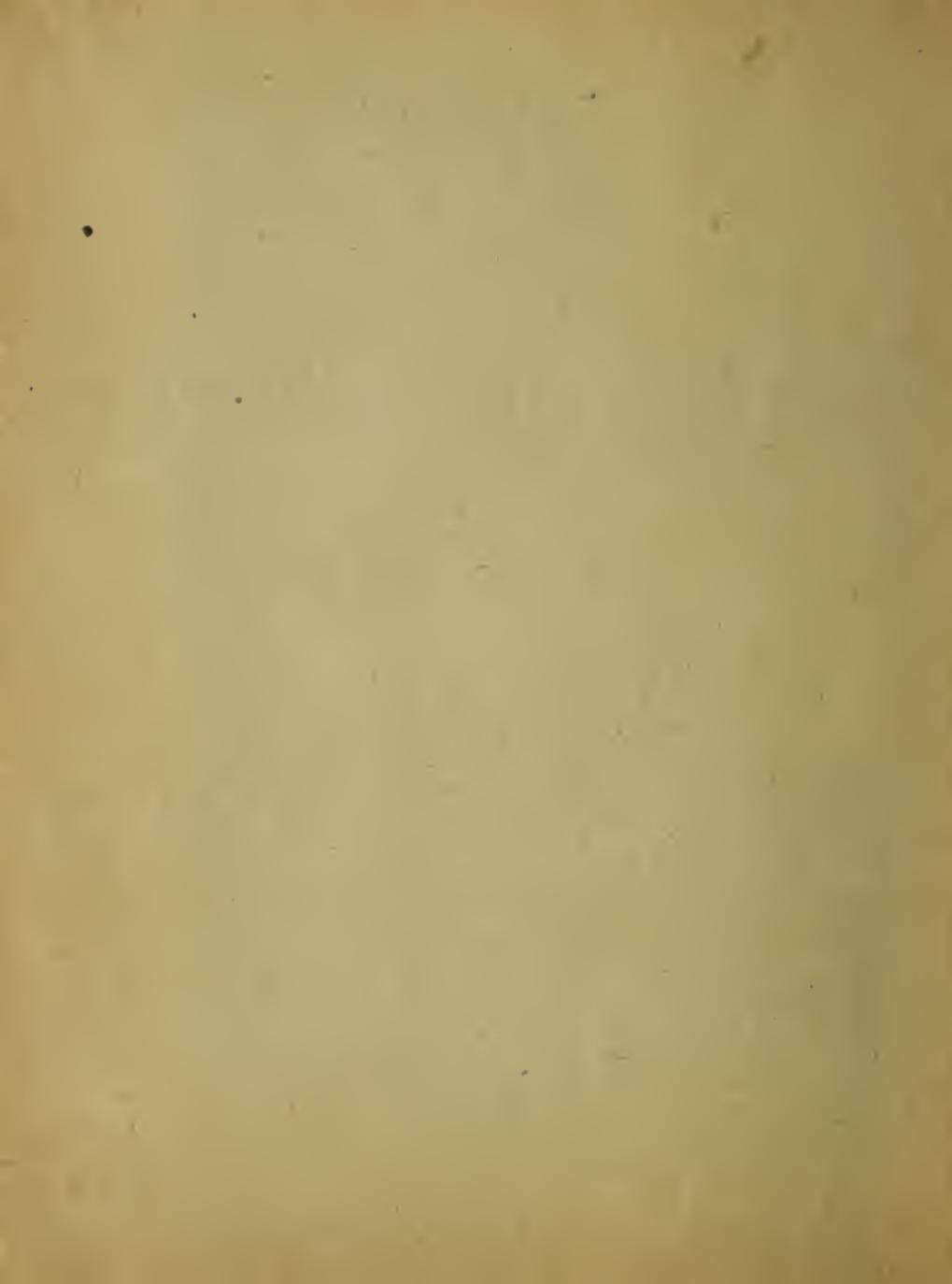

МИХАЙЛО ВОЗНЯК

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ

ВІДЕНЬ, 1918.

З друкарні Адольфа Гольцгавзена у Відні.

947
V 94

Необхідність української державності.

Бути паном у своїй хаті се змагання кожного батька родини, хлібороба, ремісника, купця, підприємця. Автономності свого дому, свого підприємства береже кождий з них, як ока в голові, чи справа торкається ся заведення ладу в хаті й уладження її, чи завідування усім маєтком і розпоряджування ним, чи забезпечення здоровля, освіти й будучини поодиноких членів родини.

Зокрема в українського народу дім і все звязане з ним се святая святих, до яких вступ дозволений тільки для посвячених. Дуже велика частина судових процесів серед українського народу спричинена саме нарушенням згаданої святості дому чи підприємства.

Одначе людина — се громадське соторіннє, а громада великий чоловік — каже українська проповідка. На що не стати сили одної родини, се легко осягнути селу, бо громада по нитці й бідному сорочку. Спільними коштами села заводить ся школа, будують ся необхідні для комунікації дороги, тут осідають найпотрібнійші ремісники. Але й сили села слабі, щоб задоволити всі потреби життя і тому кілька до десяткох сіл злучено у волость, коло де-

сять волостей в повіт, з повітів повстають губернії чи краї, а з останніх держава.

З досвіду знаємо, що коли не можемо задоволити якої своєї потреби в селі, удаємося до волості, коли там ні, до повітового міста, коли й там ні, до столиці краю або до столиці держави. Чим вища політична громада, тим лекше приходиться будувати й удержувати комунікаційні шляхи, зокрема коли розходитьсь про биті шляхи й залізниці, тим різнородніші, вищі й кращі школи може удержати, фахові та для загальної освіти: хліборобські, лісові, гірничі, ремісничі, купецькі, промислові, торговельні, гімназії й реальні школи, а також найвищі школи: всякі вищі інститути, академії й університети. Чим вища політична громада, тим справніші охорона ладу й судівництво, на тим міцнішім ґрунті стають і економічні організації, причинюючи ся до зросту добробуту населення.

Найвищу політичну громаду називаємо державою. Держави зродилися з хвилею, як люді осіли на місці, зайняли ся рільництвом, почали збільшувати свій добробут, на який косим оком споглядали сусіди, розвинули в торговлі виміну своїх виробів і плодів за потрібні їм чужі плоди й товари, як слідом за хліборобством розвинулося ремесло, гірництво, промисл, штуки й науки. Для оборони свого дорібку перед нападами ворога назовні й забезпечення спокійного розвитку свого життя в усіх напрямах населення виразно обмеженої кордонами

території підчинило ся одній і тій самій владі й так утворило державу. Устрій і форми діяльності державної влади й правні відносини між горожанами та владою нормую державне право, а наука, яка займається ся цілістю зазначених правних норм, називається наукою державного права.

Чужа державність була для Українців тим, чим є нелюдська мачуха для дрібних дітей. „Добре тому жити, в кого рідна мати, в мене молодої мачуха лихая“ — каже наш народ. І наш народ у селі, волости, повіті, губернії і на цілій Україні бачив, що слова, приложені до мачухи, характеризують разом мачушине московське пануваннє над Україною. Зло йшло на Україну від мачухи — чужої, московської державності. Московська державність спричиняла те, що виборний староста села та його помічники сотські, десятські та зборщик попадали часто в ненависть сільського населення. Як більшість сільських старостів, так особливо волосні старшини були підручними повіренниками московського уряду, а не заступниками громадських селянських інтересів. Московський уряд накидав здебільшого згори волостного писаря, котрий фактично управляв волостю.

А московська поліція? Чи згадувати про найбільше зненавиджених нашим народом поліцейських стражників, чи про поліцейських урядників, котрі рішуче виступали проти селян, чи про приставів, котрих так страшно не любив наш народ? А вищі урядники? Всі вони співали пісеньку, заіntonовану

мачухою з Петрограду. Словом, уся поліція, царські чиновники вищих і середніх рангів, велика частина духовенства, головно вище — все те були вороги українського народу, про яких сказав Шевченко в „Кавказі“:

По закону апостола
Ви любите брата?
Сує слови, лицеміри,
Господом прокляті!
Ви любите на братові
Шкуру, а не душу,
Та й лупите по закону...

На Україні був чужий закон і пильнував чужих інтересів на шкоду українського народу. Де ж закон такий є, щоб чоловіка нівечити? — запитав би хтось, непознайомлений з систематичним руйнуванням України Московчиною. Такий закон на жаль був на Україні, бо се був закон московської мачухи для не своїх, а чужих дітей — Українців. І тому в усіх урядах на Україні урядували по московськи, по всіх школах учили по московськи, по церквах проповідали по московськи, з українського народу дерли податки для оплачення московської адміністрації, українську інтелігенцію деморалізовано й силувано вирікати ся свого народу, — одним словом, усе було звернене в тім напрямі, щоб Українців винародовити та зробити їх Москальми. Поза малою розмірно горсткою

української інтелігенції, яка воліла найстрашнійші гортури й найбільшу нужду ніж зрадити своєму народові, решта або крила ся з своїм українством або перекидала ся в московський табор. А нарід держало мачушине московське правительство на низькім ступні освіти й сьогодні сором бє в наше обличчє за те, що нас, з 80% безграмотних, називають завдяки мачушиній московській державності народом анальфабетів.

Вивести Україну з тої деморалізації, в яку вкинула її Московщина, з темноти, в якій старалося всіма силами держати український народ московське правительство, щоб він не пізнав себе, не зрозумів, „чи є ми діти“, може тільки власна українська державність, власна українська влада, що буде випливом волі усього українського народу. Тільки українській державності залежатиме на нормальнім розвитку села, волости, повіту, на як найкращім розвитку підстави державного життя України — хлібооборства та звязаних з ним ремесел, гірництва, лісництва, промислу, купецтва, торговлі. Тільки в Українській Державі здобуде українська мова своє найповнійше право в уряді, школі й церкві, в приватнім і публичнім життю, в слові й письмі. Школа в Українській Державі служитиме потребам широких мас українського народу й не відчужуватиме своїх вихованців від свого Рідного Краю. А з розвитком українського шкільництва, наук і штук природні багацтва України не підуть на поневолене України

та на збагаченне Московщини, але піднесуть добробут України та її працюючих мас і поставлять Українську Державу нарівні з щасливими культурними сусідками з заходу. І щойно в Українській Державі почуеться український народ паном у своїй хаті, щойно з повним забезпеченням її самостійності „оживе добре слава, слава України“ та „забудеться срамотня, давняя година“.

Державне життє України в минулім.

Більш тисячі літ тому жив уже український народ власним державним життєм. Стрясши з себе залежність від Хозарів і Византії й утворивши міцну державну будову, перша Українська Держава — Київська виявляла в IX-і X в. живу діяльність, а свою політично-державну організацію оперла на системі міст, у котрих сиділи українські князі. Вершок свого розвитку осягнула вона за часів Володимира Великого, котрий завів християнську віру на Україні й разом з вірою з Византії промостила ширший шлях на Україну византійській культурі.

Київська Держава простягала ся від гирла Кубані аж до Сяну/на заході, а на півночі сягала до Великих Озер і джерел Волги. Найважніші осередки цієї держави лежали в річній області Дніпра, а саме були се: Київ, Чернігів і Переяславль. Однаке напади татарських орд в XI і XII вв. тяжко дали ся в знаки Київській і Переяславській землі. Сі напади знищили економічні підстави, від яких залежали могутність і значіннє згаданих осередків. Та сама сила, котра була головною причиною народження Української Держави — потреба оборони перед нападами східно-азійських орд, — спричинила тепер її упадок.

Тим небезпечнійшою для Української Держави стала через те московська держава на півночі. Наслідком великоруської колонізації земель над Фінським заливом і горішнім бігом Волги витворила ся поволі нова народність — московська й слідом за тим московська держава. Її володарі звернули в другій половині XII в. всі свої сили, щоб підкопати гегемонію Києва й на руїнах Київської Держави розпростерти свою владу. Вони зручно використовували княжі міжусобиці й нацьковували молодших своїків проти київських великих князів. Що більше, в 1169 році московський князь з Володимира над Клязьмою зруйнував Київ, щоб знищити його вплив і значине яко столиці першої Української Держави. Так почав ся кінцевий упадок Києва, який зовсім спустошили в 1240 р. монгольсько-татарські орди під проводом хана Бату.

Занидів Київ, але не завмерло ще українське державне життє. З трьох найбільших осередків переднього українського державного життя розмірно найменше потерпіла Чернигівщина і чернігівські князі пробували перейняти в політичнім життю ту роль, яку відогравали колись київські князі. Та наслідком нападу Монголів у 1239 р. їх зусилля стали даремні. Державне українське життє мусіло шукати своїх осередків дальше на захід і прибрало форму Галицько-волинської Держави. Повставши к 1199 р. наслідком злучення володимирволинського внязівства з галицьким князівством в руках князя

мана й дійшовши верху свого розвитку за його за Данила, Галицько-волинська Держава з тої са-
ї причини, що й київська (напади татарви), не
инула недолі своєї попередниці.

Два найвизначніші володарі сеї держави князь
ман і його син Данило старалися підчинити та-
ж східні українські землі під своє пануваннє і під
ї вплив, але стрінули рішучий опр Золотої Ори.
того проти політики сих князів зверталися
третенсії Польщі й Угорщини, які віддавна зма-
ли до забрання західних українських земель. Пляни
нила довести до союза проти Татарів не увінчали
успіхом і принесли йому тільки королівську ко-
ну з рук папи в 1252 р. Все-таки Галицько-волин-
ка Держава проістнувала ще майже сто літ і укра-
ське культурне та політичне життя мало тут свій
кіст. Остаточний упадок сеї держави зготовив
юз Польщі й Угорщини на підставі договору
1336 року. Між сими обома союзниками з одного
ку й Галицько-волинською Державою з другого
ку прийшло до завзятої боротьби, яка скінчила ся
тільки анексією Галичини й Холмщини Польщею,
є її упадком української державної незалежності.

Давнє політичне й національне українське
життя продовжувало ся мало не пів сотки літ
(340—1385) на Волині під пануванням Любарта.
ак само в українських землях в річній області
ніпра повстало кілька більших князівств: Київ-
ке, Чернігівсько-сіверське й Турівсько-пинське

в області Припяті. Стоячи на низшім культурному рівні від Українців, Литовці приймали культуру завойованих українсько-білоруських земель. Гасло литовської династії було: „ми старовини не рухаємося, а новини не уводим“ . Засідаючи на престолі українських князівств, литовські князі переходили національності й віри підданих, шанували церкви старі культурні форми та правні уладження. Тому литовська держава була в дійсності литовською українською державою, в якій поодинокі князівства підлягали великим литовським князям. Не дивно, що в боротьбі з Польщею український народ підтримував своїх зукраїнщених литовських князів.

Так жили традиції державного життя України до другої половини XV в. Правда, в кревському акті з 1385 р., який випередив шлюб литовської великої князя Ягайла з польською королевою Ядвігою, Ягайло заявив, що всії свої землі, себто Україну, приєднує до Польщі, та лекше се буде написати ніж здійснити. Проти нового порядку річеславськими стали збитою лавою Литва, Білорусь і Україна розпочали завзяту боротьбу з Польщею за політичну перевагу й за долю земель Великого Князівства Литовського взагалі. Одним з етапів сей боротьби була городельська унія з 1413 р., що вернула Литві політичну самостійність, лишаючи тільки залежним великого князя литовського від польського короля. Битва під Вількоміром в 1432 р. рішила загадану боротьбу в некористь україн-

кого елементу. По смерти волинського князя идригайла в 1452 р. й київського князя Симеона Олельковича в 1470 р. стали осередні та дні землі України простими провінціями Великого Князівства Литовського. Заговір князів Олельовичів, позбавлених київського престолу, в 1481 р., говір князя Глинського в 1507 р. і перехід чергівського князя на бік Московщини з одного боку, а зазив молдавського воєводи на поміч українській шляті Галичини з другого — все те не огло направити лиха, яке налягло на українську землю, здушивши українські правнодержавні змани.

Польща задумувала злучити українські землі зідокремити їх від Литви. Була хвиля, коли здається, що ся думка близька до здійснення, а саме 1437 р. наслідком договору Свидригайла з папою коронної України. За Олександра вона відносила ся в формі проєкту викроєння київської дінки для королевича Жигмонта. В люблинській ії в 1569 р. попала Україна в неволю Польщі. Ітві зостав ся шматок Підлясся й Поліссе, все реште забрали Поляки.

І тоді зневолений до присяги грозьбою конфісти маєтку князь Константин Вишневецький забрав все перед люблинським сеймом в імені українського народу та сказав: „Приєднуємо ся до Польщі ѿ вільний і свободний народ, бо ми такий чесний народ, що ніякому народови на світі не дамо пер-

шенства над собою". На жаль, українську шлях почала люблинська унія масово перетягати в польський табор і на сторожі української державності довелося стати козаччині.

Роля Богдана Хмельницького в українській державності.

При злученню українських і білоруських земель з Польщею в люблинській унії буцім-то забезпечено для їх мешканців їх тодішню урядову мову (українсько-білоруську мішанину) і рівність прав православного населення з католицьким, а місцеві уряди мали одержувати місцеві громадяне. Та сим застеженим правам завдали брехню факти, які серед українського селянства завели панщину, виставили українське міщанство на нестерпні переслідування й позбавили український народ найвищих верстов. З огляду на те, що тільки польська шляхта була повноправними громадянами Польщі, „для панства великого, для лакомства нещасного“ зродив ся тип „родом Українця, а по національності Поляка“ — ю українська шляхта перекинула ся в польський табор.

Берестейська церковна унія з 1596 р., котра мала між іншим на ціли — по замірам її найкращих українських проповідувачів — задержати при українській національності українську шляхту, не вспіла виповнити сього завдання. Що більше, вона внесла, поруч дотеперішніх елементів, національного й економічного, ще релігійний поміж ціли новонародженого й щораз більше зростаючого в силу козаць-

кого руху. Сей рух став уже наприкінці XVI в. та з початку XVII в. могутнім чинником і виступив до бою з польським правителством. Зразу перехилялося щастє раз на один, другий раз на другий бік в сутичках між козацтвом і польським військом. А по невдачах наступали репресії, наслідком яких українські козаки й селяне, які не хотіли робити панщини, вандрували далеко на схід, в пусті околиці над Донцем і Доном, де протягом XVII в. заселилася Слобідська Україна — на території харківської, воронізької й курської губерній. Та в еміграції шукав роздратований український народ нейтрального виходу тільки хвилинами, зате щораз з більшою інтенсивністю виступав проти польської неволі, аж вкінці нестерпні репресії в рр. 1638 до 1647 довели в 1648 р. до революції українського народу під проводом гетьмана Богдана Хмельницького й до утворення Української Козацької Республіки.

В часах Хмельницького була між козацькою старшиною партія, котра схиляла ся до федерації з Польщею, другу групу становила народня маса з несформульованими бажаннями, а третя думала про федерацію з іншими малими сусідніми державами: Семигородом, Волохією і Молдавією. Тоді був молдавським господарем Василь Лупул, а семигородським князем Юрій Раковці. Під враженнем побід Хмельницького над Поляками Раковці прислав до нього посольство, пропонуючи йому зіднати ся на федеративних засадах. А до своєї зверхності —

Іорти вдав ся по апробату широко закроєного по-
літичного пляну, Раковці хотів старати ся про поль-
ську корону для себе, семигородське князівство пе-
редати молодшому синові Жигмонту, а старший,
Орій, мав стати українським князем у подвійній
уверенні залежності від Польщі й Туреччини.
Царгород не пристав на сей плян і так упала пер-
ша конкретна ідея в європейській політиці увести
в сімю європейських держав нову Українську Дер-
жаву.

Ціллю української революції було визволення
українського народу в його етнографічних межах,
і вдалення польського шляхетського режиму та при-
звернення колишньої Української Держави. В угодах
созаччини з Польщею ідея державно-правної окре-
мішності українських земель висловлювалася в до-
маганню скасування релігійної унії та привернення
всіх прав православній церкві, а далі привернення
“давніх вольностей” і безпосередньої залежності
українського гетьмана від польського короля. Однаки
наслідком короткозорості польських політичних кере-
маничів з одного боку й нездійснення федеративних
планів, з якими носилися тоді українські провід-
ники, з другого отриманий і висилений Хмельниць-
кий був приневолений шукати 1654 р. зачіпно-від-
горного союза з Московщиною, зверненого проти
Польщі.

В двох напрямах ішли тоді федеративні думки
керманичів української політики. Одна партія хо-

тіла союза православних держав: Московщини, України, Молдавії і балканських держав, зверненого проти Польщі й Туреччини, друга піддання України під зверхність Туреччини, як се було з Кримом, Молдавією і Семигородом. Переяважив фатальний наслідок берестейської унії — ненависть до неї й католицтва, який виразно зазначив ся і в плянах Федерації православних держав, і Хмельницький пішов за зовсім невиробленими політично українськими народніми масами з їх кличем: „Волим під московського царя“, тим більше, що турецька держава переживала часи розстрою. Так прийшло до Переяславської угоди, найфатальнішої з усіх, які коли зробив з ким будь добровільно український народ.

Переяславська угода була тим фатальнішою, що її статті уложені наспіх, без всесторонньої та зридої застанови над річю й багато справ лишило ся невиясненими. Угода запоручувала свободний вибір гетьмана яко голови тої Української Держави, яка утворила ся в рр. 1648—1654, під охороною коzaцтва, право мати дипломатичні зносини з іншими державами, повну незалежність українського судівництва, козацьке військо, підлягле начальному проводови гетьмана, й незалежність української церкви.

На жаль, не сказано в умові, хто та як управлятиме фінансами України. Спірним пунктом було також те, чи має право московське військо входити

з українські міста, й таке інше. Московщина перехитрила Українців у договорі і навмисно поставила так неясно справу в нашвидку зробленій угоді, бо була се політика московських царів XVII в. користувати ся неясністю умов, по свому вияснювати неясне й мати зачіпку для відбирання прав у другої сторони.

Не ціла козацька старшина згодила ся на переяславську угоду. Не хотів підписати її може і найвизначніший серед козацької старшини представник ідеї незалежності України Іван Богун. Не підписав її й пізнійший славний запорозький коповий Сірко й богато інших. Київський митрополит і архимандрит Київо-печерської Лаври заявили, що швидше згинуть, ніж присягнуть цареви.

А й сам Хмельницький, котрий по переяславській угоді все ще лишився ленником Порти, швидко спостеріг, що союз з Московщиною перемінюється з тяжку неволю для українського народу. Він готовився зовсім зірвати з Московщиною. Рахував на підмогу з боку Швеції. Вироблено договір, з яким Швеція приобіцяла Україні поміч для осiąгнення повної незалежності України, котру бажали українські політики бачити нейтральною державою під хороною своїх сусідів. Неповоджене і смерть перевали нитку сих планів.

І як безпосереднім наслідком люблинської унії було ренегатство української шляхти в польську користь, так тепер козацька старшина разом з одер-

жуваними правами та клясовими привileями цочала зраджувати свій народ і замінити ся в московське дворянство. Тільки одиниці споміж коzaцької старшини побачили страшну помилку Богдана Хмельницького з 1654 р. і старали ся направити її. Та за сильно вкорінилися зерна лиха, засіянного в українських серцях Переяславським актом, щоб можна було виполоти його з України. Звідси й походять невдачі тих великих синів України, що хотіли врятувати її від державної й національної загибелі.

Українська державність між молотом і ковадлом.

Дуже дошкульно відчула Україна персональну унію з Романовими, зроблену в Переяславськім договорі 1654 р. Питація, які торкалися права московського правительства контролювати усуваннє і вибір гетьманів, настановляти московських воєвод для українських міст, стягати податки — її справи церковної автономії України привели зараз по зробленню угоди до дуже гострих непорозумінь і конфліктів. Сіючи незгоду й заколот між українськими станами й партіями, Московщина поєдинці поборювала їх, а обезсиливши всіх до краю й довівши до розпуки, посіяла між українським народом таку огидну деморалізацію, котра доконала вже й решти справи. Який ні терпеливий український народ, все-таки грубим і систематичним топтаннєм його прав і народної чести Московщина змушувала його підіймати ся на свою оборону.

В рік по смерті Богдана Хмельницького (1657) зйшла вже потреба зробити нову умову, сим разом з Польщею, щоб рятувати Україну перед „союзом“ з Московщиною. Се була гадяцька угода з 1658 р. Довів до неї найближчий бойовий товариш покійного гетьмана й наслідник його — Іван Виговський, якого

дуже дораджував Богдан народови яко чоловіка, котрий найкраще тятив усі його заповітні думи та пляни.

Українське правительство видало маніфест до європейських держав, в якім пояснило, чому зірвало з Московщиною і видало їй війну. В маніфесті вказано на план московського правительства здушити українську автономію, на вмішуваннє Московщини у внутрішні українські справи й т. ін. Події перед Переяславською угодою і по ній виложені тут ось як: „Заявляємо та свідчимо перед Богом і цілім світом, що розпочата їй ведена нами війна з Поляками мала не іншу причину й не іншу мету, як оборону святої східної церкви та предківської свободи нашої, — любов до неї керувала нами з покійним нашим вождом, безсмертної памати Богданом Хмельницьким і Іваном Виговським, нашим писарем. Свої приватні справи відсунули ми далеко перед Божою славою і громадською справою. Задля того увійшли ми в приязнь з Татарами та з пресвітлою шведською королевою Христиною, а потім з пресвітлим шведським королем Карлом Густавом. Усім їм ми заховали свою вірність міцно. І Полякам не дали ми ніколи приводу до розірвання трактатів, але всім додержували ми свято нашу вірність, умови й союзи. Не з інших мотивів прийняли ми протекцію великого князя московського, як тільки для того, щоб заховати та примножити для себе й нашого потомства за Божою помічю зброєю здобуту та кровю стільки разів

вернену нашу свободу. Обдароване ріжними обіцянками та приреченнями великого князя московського, наше військо сподівало ся, що з уваги на спільність віри й добровільне наше підданнє великий князь буде для нас справедливим, прихильним і ласкавим, поступатиме з нами щиро й не замишлятиме на наші свободи, а ще примножатиме їх більше й більше — відповідно до своїх обіцянок. Але здурили нас ті надії! Московські міністри й вельможі намовили того пречеснійшого, всепобожного й найласкавійшого володаря до того, що зараз же першого року, як завели ся переговори між Москвою й Поляками, з огляду на надії на польську корону постановлено заразом нас придавити й поневолити, й до того вели вони свої замисли, щоб, зайнявши нас війною з Швецією, лекше нас придавити й поневолити“.... „Так відкривається ся хитрість і ошуканство тих, котрі з початку через внутрішню міжусобну війну, а далі й відкрито своєю власною зброєю приготовили на нас ямо неволі, без усякого приводу з нашого боку. Свідчачи неповинність нашу в нічім і кличучи Бога на поміч, ми змушені для заховання своєї свободи взяти ся до законної оборони, щоб скинути з себе те ямо й шукати для сього помочи у наших сусідів“.

Згаданим сусідом була Польща. Швеція з ріжних причин не могла входити тоді в рапубу яко союзниця України у війні з Московщиною. До союза з Польщею перла партія, на чолі якої стояв гетьман Іван Виговський, Юрій Немирич і інші прихильники сїї

справи. Через свого післанця Павла Тетерю Виговський полагодив справу в літку 1658 р. з польським післанцем Станиславом Беневським, а у вересні в Гадячі списано формальний трактат. Україні пороблено уступки під національним оглядом. Східна Україна, себто воєводства київське, чернігівське та брацлавське (теперішні губернії полтавська, чернігівська, київська, східна частина волинської й півднева половина подільської) мала стати окремою державою, вільною і незалежною у внутрішніх справах, на правах Великого Князівства Литовського зєднаною з Польщею під назвою Великого Князівства Руського. Польща, Литва й Україна мали утворити рівноправний союз трьох держав, під властю одного короля, вираного всіма трьома народами. У внутрішній управі мала заховати Україна повну автономію: могла мати свою палату послів, свого гетьмана, свій верховний трибунал, свій скарб, своїх міністрів і взагалі урядників, свою монету, своє військо. Всі уряди мали позаймати тільки місцеві люди — Українці. Головою Української Держави ставав гетьман, вибраний всіма станами, а саме тим робом, що стани Великого Князівства Руського мали вибирати кандидатів, а з них одного мав король іменувати гетьманом. Гетьман міг представляти королеви козаків в цілі наділення їх шляхетством, унія касувала ся, а православна церква мала зрівняти ся під кождим оглядом з католицькою. Важні уступки поробила Польща на просвітнім полі. З по-

чину невеличкої купки людей з найвизначнішими їх представником Юрієм Немиричем добуто від Польщі згоду на те, щоб скрізь на Україні було вільно за-кладати друкарні, друкувати книжки без усякої цензури, щоб скрізь позасновувано школи, акрім київської ще одну академію.

І сей трактат, як і Переяславський, уложено спішно. Багато річей не вияснено. А щойно по обговоренню умов вислано на сойм, котрий мав затвердити сей трактат, бажаннє, щоб у склад Великого Князівства Руського увійшла не тільки східна Україна, а й західна. І як з одного боку дивно, що позабуто про таку важну справу, бо ж тоді змаганнє злучити всю Україну під властю гетьмана було провідним, так з другого боку таке змаганнє нагнало страху польським панам, які боялися утрати земель західної України зі звязку з Польщею. Польський король не мав сили увести договір в життє і виповнити його. Поляки уважали уступки пересадженими, Українці невистарчаючими, а широкі українські народні маси не хотіли й чути про якусь звязь з Польщею.

В кілька літ опісля обидва вороги України, Московщина й Польща, запрягли український народ в ярмо неволі. В андрусівськім договорі з 1667 р. дійшло до компромісу між Московщиною і Польщею — в справі України. Для лекшого поневолення висиленого українського народу розкрайно Дніпром живий український національний організм: Лівобе-

режна Україна дістала ся Московщині, а Правобережна Польщі.

Андрусівський договір став початком руїни України й вибив раз на все з голови дійсного щирого українського патріота можливість якоєсь „Федерації“ з Московчиною або Польщею. Яко замах, звернений проти життєвих основ української нації, андрусівський договір викликав загальне обурення і 1668 р. населення східної України як один муж підняло ся проти Москви й витяло московські гарнізони.

В тих грізних часах погляд України звернувся на Петра Дорошенка, що деинде зачав шукати помочі для ратунку України з московської і польської неволі.

Проба рятунку української державності при помочи Туреччини.

„З прадіда козак“, як сам про себе говорив, гетьман Петро Дорошенко мав уже в своїм роді козацького гетьмана: був унуком гетьмана Михайла Дорошенка. За Хмельницького був полковником, а по його смерти відгравав першорядну роль в кругах українських самостійників. Належав до найталановитших, найрозумнійших і найенергічнійших діячів України не тільки поміж гетьманами, але й поміж керманичами української історії взагалі.

Від неодного з таких діячів ріжлив ся справжнім патріотизмом, який у кождій справі велів йому дбати про долю свого українського народу. Бачучи, що Польща й Московщина використовують усяке оперте України на них на те, щоб обмежувати самостійність України, а розуміючи заразом, що при тодішньому становищі Україна не могла обійти ся без помочі якоєсь сусідньої держави, Петро Дорошенко підхопив нитки комбінації, на яку не зважив ся був більший полководець ніж політик Богдан Хмельницький.

Користуючи ся підмогою Криму й Туреччини, задумав Дорошенко стати сильною ногою в Правобережній Україні, вільній від польських і московських впливів, а потім спираючи ся на неї, злути

в одну цілість обидві половини України. Здавалося обставини складалися в його користь. Своїм тодішнім посяганням по Лівобережну Україну Польща не тільки не осягнула нічого, але й викликала ворожий проти себе рух і на Правобережній Україні. Ставши гетьманом у серпні 1665 р., Дорошенко докінчив справу увільнення Правобережної України, вигнавши звідти польські війська.

Найближшого року по виборі на гетьмана Дорошенкоувійшов у безпосередні зносини з Туреччиною. Признавши султана своїм зверхником, він заручився підмогою Туреччини в змаганню визволити Україну в її етнографічних межах — до Перемишля і Самбора, до Висли й Німана, до Сівська й Путівля на московськім кордоні. Султан приказав кримському ханові помагати в усім Дорошенкові.

В своїх великих планах мав Дорошенко знаменитого дорадника й помічника в особі митрополита Йосифа Нелюбовича-Тукальського, що його передержало польське правительство передтим два роки в марієнбурзькій вязниці і тоді саме випустило на волю. Вкупі з ним продумував Дорошенко над злученем України, яке було можливе по вирванню Лівобережа з під московської неволі. Обидва навязали зносини з Бруховецьким і зачали намовляти його зробити повстанцею проти Москви, перехитрюючи хитрого інтриганта надією, що Дорошенко готов зріктися гетьманства й віддати Бруховецькому Правобереже, щоб тільки Україна була зеднана.

Щастє почало усміхати ся Дорошенкови. Прийшло повстання проти Москви. Україна повбивала бо повиганяла московські залоги й московських рядників та на весну 1668 р. вся Україна опинила я в руках Дорошенка. На жаль, по конотопській обіді Дорошенко — кажуть, що на вістку про зраду сінки — завернув ся з Лівобережної України й тим опсуває справу, яка почала ся так щасливо.

Розвиток випадків, який спричинив тактичний ромах Дорошенка, наглив його довести раз до остаточної умови з Туреччиною. В часі неприсутності Дорошенка єдність українських земель розлізла ся. Не маючи помочи від Дорошенка в боротьбі з Московщиною, Лівобережна Україна піддала ся їй вибрала гетьманом Многогрішного. Переговори Дорошенка з московським правителством в цілі заверження його гетьманом і Лівобережної України остали ся безуспішні, бо він рішуче домагав ся, доб Московщина вивела з України всіх воєвод і іжних московських людей. Тоді в березні 1669 р. кликав Дорошенко раду, на якій постановлено, що країна признає зверхність турецького султана.

Був се свого роду збройний союз. Про поміч Туреччини Україні в цілі визволення останньої в її тнографічних межах була вже вище загадка. Україна адержувала повну автономію, була вільна від усіх податків і оплат до султанської каси, обовязуючи ся тільки доставляти козацьке військо на домагання султана, а маючи за се голос у закордонній полі-

тиці Отоманської Порти, зокрема щодо Польщі й Московщини. Україна входила в такий зв'язок з Туреччиною, в якім находилися молдавське й волоське господарства. „Посилаю вам гетьманську булаву — писав султан у своїм листі до Дорошенка — та прапор не на знак підданства, але на знак приязні й постраху для наших ворогів“. А Дорошенко відповів, що його народ се „ні не рabi ні не васалі, тільки хоче лишити ся вільним“, а прислані собі символи своєї гідності уважає Дорошенко „за знаки союза між Україною і Туреччиною“. Зі статей сеї угоди звертає на себе увагу умова щодо закордонної політики, а саме, що „ні султан, ні хан без порозуміння з гетьманом не можуть робити якихсь договорів з сусідніми суверенами“.

Безпосереднім наслідком умови з Туреччиною мала бути її поміч Україні проти Польщі. Довго пригадував Дорошенко султанови його обіцянку. Щойно в 1671 році султан Магомет IV сповістив Польщу, що піде війною на неї за те, що вона нападає на землі султанського васала Дорошенка. На весну 1672 р. рушив султан з великою армією на Україну. Похід скінчився бучацькою угодою з того ж року, в якій Польща зріклася всіх своїх претензій до „України в її давніх межах“ у користь Дорошенка.

Складаний царем московський земський собор, наляканий турецьким походом, ухвалив прийняти Дорошенка з правобічною Україною під царську

уку. Дорошенко домагав ся єдності України під
дним гетьманом, а крім того щоб йому підлягало
акож Запороже, щоб московське правительство за-
рало собі воєводів, зобовязало ся охороняти Україну,
зовсім не мішало ся у внутрішній відносини України.
Однаке історичні події складалися так, що цілком
не надавалися на те, щоб піддержати домагання
гетьмана. Планований на найближчий рік турецький
захід у східно-українські землі не відбувся, Мос-
ковщина дістала змогу прийти до себе й не була
же приневолена виповнити домагання Дорошенка.

Далеко більша вина була по боці українських
народних мас і тої інтелігенції, що в своїм полі-
тичнім світогляді не в силі була піднести ся понад
народні маси. Протягом двох віків майже безупинно
ело козацтво боротьби з мусульманським світом, а тут
реба було єднати ся з ним. Тільки справжній па-
ріоти й розумні люди могли зрозуміти Дорошенка
і ті пішли за ним. Позбавлені політичної думки
народні маси були проти союза з Туреччиною, тим
більше, що куди перейшли союзники (Татари) по
українській території, там повставала пустка й за-
ирало ся масами українське населення в полон.
В Правобережній Україні населення почало масово
мігрувати на Лівобереже, опозиція проти гетьмана
перед українського населення ставала щораз більша
і великий гетьман не міг довершити свого великого
плану. Що більше, його невдачі мали в наслідку
їхні обмеження автономії України з боку Москов-

щини, між іншим скасуванне автономії української церкви.

Два рази ще відновлювала Туреччина союз з Україною. Та Московщина брала щораз більше перевагу. Правда, ще в 1711 р. в мірі між Росією і Туреччиною найшлося на жаданнє Українців застереження, що московський царь не має на будуче мішати ся у внутрішній справи України, але ся клявзуля була тоді вже без значіння. Тоді саме ще раз пролили краї сини України свою кров, щоб визволити свій Рідний Край з московської неволі, тим разом при помочи далекого володаря півночі — Карла XII.

Проба рятунку української державності через союз з Швецією.

В найближчій по Дорошенковій пробі вирятування української державності з під московського іївелюочого впливу. її герой гетьман Іван Мазепа завязав до старої традиції української політики. Це в 1654 р., коли українське правительство завело переговори з Карлом XII і хотіло сперти ся на Швецію головно проти Польщі, Хмельницький обіцявстати по боці шведського короля, колиб прийшло до війни між Швецією і Московчиною. Бої Польщею від 1655 р. вів Хмельницький відповідно до шведських вказівок і рішуче відкидав домагання московського правительства, зірвати союз з Швецією. Швеція зі свого боку робила все, щоб відвести країну від Московщини. Шведським послам поруено переконувати Хмельницького й козацьку старшину, що вільний український устрій органічно противний московському, що „Москва не може стерпіти ільного народу“, що вона не зносить свободи нії себе нії у своїх сусідів і скасує всії українські вободи. Московські династичні традиції змагають о інкорпорації Київа, Волині й Галича. Натомісъ Швеція забезпечувала Україні повну самостійність незалежність. Україна обійтиме не тільки всі ті

землії, до яких українське правительство матиме претенсії, але їй до неї може бути прилучена ще частина білоруських земель, щоб тим робом забезпечити українсько-шведські зносини комунікаційним поясом і відгородити Московщину від Польщі. Крім того Швеція зобовязувала ся боронити свободи й незалежності України від усяких можливих ворогів. Хмельницькому годив ся дати король Карло X титул князя київського й чернігівського та гетьмана запорозького війська.

В жовтні 1656 р. поширився шведсько-український союз. До нього приступили Бранденбургія і Семигород. Ціллю того союза був поділ Польщі, при чому Україні мали припасти всі українські землі і частина білоруських земель. Однаке ся дуже корисна для України комбінація на жаль не здійснила ся через швидку смерть Хмельницького й Карла X з одного боку й трактати з 1660 і 1666 р. з другого. Що більше, в них Швеція зобовязала ся впливати на помиреннє України з Польщею. Правда, наслідник Хмельницького Іван Виговський відновив союз з Швецією, в якім підкреслено, що „Україна має бути вільною і від нікого незалежною нацією“, а корсунська рада затвердила сей союз, але практичних наслідків він не мав ніяких.

До нового союза України з Москвою прийшло щойно в 1708 р. В славній Орликовій хартії з 1710 р. поставлено союз з 1708 р. в безпосередній зв'язок з старим союзом зперед п'ятьдесяти літ, коли саме

„вічної памяти Богдан Хмельницький за божою помічю і непоборною підмогою пресвітлого короля Швеції безсмертної і славної памяти Карла X злушеними силами кримського ханства й запорозького війська та своїм гострим розумом, печаливістю і великородною працею визволив з польської неволі запорозьке військо“. Повстаннє гетьмана Івана Мазепи проти Московщини, яке було безпосереднім наслідком шведсько-українського союза з 1708 р., уважає хартія останнім кільцем в непереривнім ланцюзі виступів українського народу за „свобідні права“ проти московського централізму.

Також „Короткий вивід причин, які спонукали або властиво змусили Україну з запорозьким військом вийти з московської протекції“, так само пояснює справу. Хмельницький „добився, що польська держава мусіла вирікти ся вавіки всієї України по обох боках Дніпра й відступити її в козаче воєводіннє“. „Скинувши з себе польське ярмо, Україна з запорозьким військом стала народом вільним, свободним від усякого чужостороннього панування і жила по своїм законам, заховуючи тільки в цілості давнійше уложений з Кримом союз приязні та брацтва і заприсяжений оружний звязок“. Однаке кримська орда нарушила умову, почала забирати в неволю та грабувати жінок і дітей, а навіть самих козаків і, коли Україна вже стерпіти не могла, „з тим своїм гетьманом Богданом Хмельницьким і всім запорозьким військом здала ся на московські обіцянки та

з доброї і непримушеної волі, зважаючи на спільну православну віру, піддала ся під московську протекцію, але й поставила такі умови, закріплені договором і стверджені присягою: московське правительство зобовязується на вічні часи заховувати й обороняти запорозьке військо і свободний український народ ненарушно при їх правах, законах і свободах; українських земель не сміє прилучати до своїх володінь і сусідам не позволить нарушати їх цілості; чи оборонну чи зачіпну війну проти спільних ворогів обох держав мають сї держави вести спільно й одна другій помагати". Наслідком унії з Московщиною ми „своїми грудьми стали заборолом для московських земель від татарських нападів“, але за наші докази відваги й вірності „замісь вдачности й доказів пошанівку за такі вірні служби, за воєнні кошти, пороблені в них до останньої нашої руїни, за нечисленні геройські вчинки та кріаві воєнні подвиги — все нам злом за добро відплатити пильновано. І так від початків нашого свободного переходу під ту протекцію, бачучи, яке завзяте до війни запорозьке військо, який відважний український народ, вирощений у війнах, а притім ще в сусідстві напоготові має татарські сили, — неустанно всякими способами й нечуваними штуками силкувало ся (московське правительство) яко мога наші права й вільності скасувати, запорозьке військо викорінити, козацьке ім'я навіки знищити, а городи й міста по всій Україні під свою владу забрати“.

Далі подано причини, що „змусили покійного преславного гетьмана Мазепу з запорозьким військом і українським народом взяти ся за зброю для оборони від Московщини прав свого Рідного Краю і своїх вільностей“. Поперше була умова з Московщиною, „що установлені трактатами з Польщею межі мають зіставати ся ненарушені“. Тимчасом Московщина увійшла у вічну згоду з Польщею і віддала їй правобічну Україну. „Не личило Москвитинови робити такий нечестивий вчинок, бо ж він на святощі й душу свою присяг боронити цілості меж України; але своїм зрадливим замислом зважився він розділити Україну, хоч її цілу, по обох боках Дніпра, не здобув ні грошима ані збройною силою, але дістав під протекцію з доброї волі прилучену, задля одності віри. І не тільки се зробив він по якімсь часі, але й тепер, коли другим разом запорозьке військо визволило сьогодічну Україну з польської влади, завдяки великодушному запалови своїх полковників Самуся і Палія, і зєднало обидві частини України під одним гетьманським регіментом, по давньому звичаю, — (московське правительство) піддержувало Поляків у надіях на відступленнє України; нарешті й кріость Білу Церкву, здобуту від Поляків промислом тихже полковників, обсадило свою залогою і силоміць віддало в розпорядженнє їх (Поляків)“. Подруге — „Московщина, ведучи війну з Поляками, зробила в Київі склад припасу та всяких військових знарядів, а для охорони його та для

більшої безпеки від польських нападів відновила верхній київський город і посадила там свого начальника московського, а той московський начальник під туж пору, приміложивши собі війська, присвоїв собі титул воєводи й незаконно прибрав права не тільки в Київі, над його мешканцями, але й по цілій Україні до порядковання громадських справ і якби другий гетьман і абсолютний володар розпростер свою деспотичну владу проти договорів і постанов, стверджених присягою⁴. Потрете — московське правительство зайняло своїми залогами всі українські міста й увело туди своїх управителів, а в Переяславській умові не позволено вводити московські залоги на Україну.

Обставини моменту перли Мазепу до повстання. Царь Петро розпоряджав ся козацькими військами якби своїми. Козацькі війська висилали ся в далекі походи, де вони терпіли всілякі наруги з боку московських офіцерів, уживали ся до тяжких кріпостних праць і т. ін. Дуже болів Мазепа, що навіть Петрові генерали позволяли собі безцеремонно розпоряджати ся козацькими військами й самим гетьманом Мазепою. Гнет українського населення з боку московських посіпак, царські проєкти повного перевороту на Україні, справа Правобережної України — все те пхало Мазепу на шлях, яким він не міг не піти. Шведський король Карло XII розбив Саксонію, здушив саксонську партію в Польщі, перейшов на Литву й таким робом — зближав ся до

меж України. Козацька старшина бажала рішуче використати хвилю для української політики. Мазепа мусів рахувати ся з можливістю, що коли він не стане на чолі повстання, старшина зробить його без гетьмана, і в такім разі проти царя і против гетьмана. За всі тягари й утиски, які спадали в останніх роках на Україну, український народ був дуже роздражнений на московське правительство та на його прислужника Мазепу. І традиції української політики й загальна політична ситуація моменту подиктували Мазепі союз з Карлом XII.

В умовах того союзу стояло, що „Україна по обох боках Дніпра з запорозьким військом і українським народом має бути на вічні часи свободною від всякого чужого панування“. Союзні держави, ні під претекстом освобождення її, чи опіки над нею, ні під яким іншим претекстом не мають претендувати на абсолютну владу над Україною і запорозьким військом, ні на ленну залежність, чи якусь під владність, ні не мають брати з неї якихсь доходів чи податків. Не мають забирати собі чи обсаджувати своїми залогами українських кріпостей, які чи зброєю чи трактатами здобуто-б від Москви. Не мають ставити нових укріплень в українських землях ні іншим на се не позволити. Мають Україну удержувати в цілості й іншим не дозволяти якимсь чином гнести її. Цілість меж її, непорушність вольностей, законів, прав і привилей її свято мають заховувати, щоб Україна на вічні часи свободно ті-

шила ся своїми правами й вольностями без усякого ущербку" і т. д. Карло XII брав у свою охорону Мазепу й Україну, заручив ся його збройною підмогою і запевнив її Україні, не міг робити ніякого міра й перемирря без України й зобовязував ся, що не зробить миру під іншою умовою, поки Україна не буде визволена з московської неволі й не верне до своїх старих свобод.

Сам Мазепа ось як пояснив перед старшиною мотиви свого поступку: „Перед всевідучим Богом протестую і присягаю на те, що я не для моєї приватної користі, не для вищих почестей, ні для яких інших забаганок, але для вас усіх, що лишаєте ся під моєю властю і регіментом, для жінок і дітей ваших, для загального добра Матки моєї Отчизни, бідної України, всього війська запорозького й народу українського та для підвищених прав і вольностей військових хочу при божій помочі чинити те, щоб ви з жінками та з дітьми й Отчизна з запорозьким військом як від московської, так і від шведської сторни не погибли“.

Полтавська катастрофа з 10 липня 1709 р. перекреслила пляни Мазепи...

Найосвіченіший людині поміж гетьманами й найбільшому політикови поміж ними Мазепі не судило ся вивести український народ з московської неволі. „Коли придивити ся до його діяльности, — говорить чудовий знавець нашого минулого Володимир Антонович в „Бесідах про часи козацькі на

Україні", — то можна переконати ся, що він був патріотом дуже ширим і гарячим, бо завжди він дбав про повну автономію свого краю. Але прямуючи до неї, він помилився в шляху: він цілком не уважав на демократичні ідеали маси народної, не дбав про прихильність її, а силкувався привабити до себе старшину, щоб утворити міцний упривілейований стан, який підпер би його в боротьбі з московським урядом. Він думав зорганізувати Україну на зразок сусідніх держав, а там скрізь (у Польщі, яка була йому найбільше знана, Угорщині, Волощині т. д.) він бачив монархію і аристократію, що підпирає того голову, а останній надає їй усіх привileїв, щоб утримати її при собі. Отже й Мазепа поставив яко найголовнішу мету своєї діяльності звитворити таку аристократію на Україні. Він був переконаний, що тоді тільки Україна й здолає осiąгнути автономію, коли така аристократія звитворить ся... Ми бачимо при цьому цілий полк з польської пляхти. Готуючи собі такі сили, Мазепа тим самим заразився на народну реакцію: звикши звертати увагу тільки на дворянські сили, він зовсім не уважав на бажання народні, які цілком розминалися з заходами гетьмана. Народні маси декілька разів давали знати Мазепі свої сили, та він провадив далі свою політичну помилку... Все лихо Мазепи залежало від того, що він ігнорував інтереси народні, не розумів їх, а мріяв тільки про установлене на Україні аристократичної держави. Колиб Мазепа не

був засліплений сією ідеєю, нарід підпер би був його“.

Пояснення політики Мазепи находимо в пісні, пересланій Кочубеєм між різними доказами в дописі на Мазепу, яко зложеній самим Мазепою. Яко близька Мазепі людина Кочубей міг знати, хто був справжнім автором отсії вірші:

Всі́ покою щире прагнуть,
А не в єден гуж тягнуть;
Той направо, той наліво,
А всі́ браття: то-то диво!
Не маш любви, не маш згоди;
От Жовтої в'явши Води,
През незгоду всі́ пропали,
Самі себе звоєвали!
Ей, братища, пора знати,
Що не всім нам панувати,
Не всім дано всеє знати
І річами керувати!
На корабель поглядімо,
Много людей полічімо,
Однак стирник сам керуєт,
Весь корабель управуєт.
Пчулка бідна матку маєт
І оноє послухаєт.
Жаль ся, Боже, Українн,
Що не вкupі маєт сини!
Єден живет із погани,

Кличет: „Сюди, отамани!
Ідім матки ратувати,
Не даймо єй погибати“.
Другий Ляхом за грош служить,
По Вкраїні і той тужит:
„Мати моя старенькая!
Чом ти вельми слабенькая?
Розно тебе розшарпали,
Гди аж по Дніпр Туркам дали.
Все то фортель, щоб слабіла
І аж в конець сил не міла“.
Третій Москві юж голдуєт
І єй вірне услугуєт.
Той на матку нарікаєт
І недолю проклинаєт:
„Ліпше було не родити,
Нежли в таких бідах жити!
От всіх сторон ворогують,
Огнем, мечем руйнують,
От всіх не маш зичливости,
Ані слушной учтивости:
Мужиками називають,
А подданством дорікають“.

Ей, панове енерали,
Чому ж єсте так оспалі?
І ви, панство полковники,
Без жадної політики
Возьміте ся всі за руки,

Не допустіть гіркої муки
Матці своїй більш терпіти!
Нуте врагов, нуте бити!
Самопали набувайте,
Остріх шабель добувайте,
А за віру хоч умріте
І вольностей бороніте!
Нехай вічна буде слава,
Же через шаблю маєм права.

Лебедина пісня української державності.

По катастрофі під Полтавою Карло XII і Мазепа втікли на турецьку територію. При собі мали невеличкі відділи вояків і козаків і декого з старшини, кого не захопив примусовий полон. Отже був ут генеральний писар Пилип Орлик, племінник Мазепи Андрій Войнаровський, прилуцький полковник Дмитро Горленко, військовий обозний Іван Лотиківський, генеральний бунчужний Хведір Мирович, генеральний осаул Григорій Герцик, один з найвірніших сторонників Мазепи, пізніше генеральний осаул при гетьмані Орликові, й інші.

Пішов за ними й завзятий оборонець незалежності України Кость Гордієнко, кошовий отаман Запорозької Січи. Коли Петро I відкрив задуми Мазепи й поробив заходи коло вибору нового гетьмана, Гордієнко відкрито став по боці Карла XII з початком квітня 1709 р. привів до нього 8000 Запорожців та привітав короля промовою в латинській мові. Коли в 1710 р. уся Україна скорилася Петрови, відійшов він у Бендери до Карла XII.

На турецькій території Карло XII робив заходи, щоб і Туреччину втягнути у війну з Москвою. Закінченні заходи увінчалися успіхами, знесилений і наслід-

ком потрясаючих подій розхорований Мазепа покинув сей світ 3 вересня 1709 р. Його похоронено в монастирі в Галаці.

З війною, яку вели Швеція і Туреччина з Московщиною, лучили колишня Мазепина старшина й козаки та Запорожці з Гордієнком на чолі надії на визволення України з московської неволі. Згадана старшина вибрала в 1710 р. наслідником Мазепи генерального писаря Пилипа Орлика. При виборі Орлика на гетьмана списано цікаві постанови про те, яке має бути гетьманське правительство. Хоч ся Орликова конституція ніколи не увійшла в життя, бо його плани не прибрали реальної форми, все-таки годить ся зазначити ось тут, які погляди й бажання керували змаганнями людей, що віддали своє життя справі визволення України

З огляду на те, що останніми часами гетьмани почали присвоювати собі „самодержавну владзу, узаконили самовластієм таке право: так хочу, так повеліваю“, Орликова конституція постановляла, щоб на будуче три рази до року: на Різдво, Великдень і Покрову відбувалися „генеральні ради“ в гетьманській столиці для вирішування всяких важніших справ. Участь у сих радах мали брати: генеральна старшина, полковники з усією полковою старшиною і сотниками, виборні від полків „генеральні советники“ й посли Запорозької Січи. Все шкідливе для народного добра в управі гетьмана та його поступованию „виговорити“ йому мали право старшини

і радники, а він не смів за те гнівати ся і карати х. Без ухвали генеральної ради гетьман тільки за порозуміннем з генеральною старшиною мав право улагоджувати невідложні справи. Він не мав права вести ніяких таємних зносин і кореспонденцій. Не міг також розпоряджати військовим скарбом, бо до цього мав вибирати ся генеральний підскарбій, а гетьман мав свої доходи, призначенні „на булаву й особу його гетьманську“. Гетьман мав пильнувати, щоб військовим і посполитим людям не чинено надмірних тяжкостей, утисків і здирства, від чого вони кидали свої оселі та йшли за межі Рідного Краю шукати лекшого прожитку. Старшині й усіким „військовим і посполитим урядникам“ забороняло ся живати козаків і до них неналежних посполитих для своїх господарських робіт, відбирати від них зрунти або силою змушувати їх до продажі, забирати за якісь провини людське майно або обертати людей собі на роботу і т. ін.

Се перша конституція України — на 79 літ перед великою французькою революцією. В житті війти могла вона тільки в такім разі, якби було удалося діло визволення України при помочі Швеції Турсеччини. Орлик відновив союз з Карлом XII. Умова йшла даліше від попередніх подібних актів історії української державності, бо стверджувала, що „жадна держава не може мати претенсій під абсолютно пануваннє в краю ні на ленну залежність“, що свято має шанувати ся ненарушеність меж Укра-

їни, її вольностей, її прав, законів і привилей. 10 мая 1710 підписав умову Карло XII якого протектор України.

Був час коли здавало ся, що план приbere реальні форми. Шведський король приобіцяв, що доти не зробить миру з Московщиною, поки Україні не буде повернена давня свобода. Те саме прирік кримський хан Запорожцям. В осені 1710 р. Туреччина зірвала зносини з Московщиною і визначила похід на весну. У весняній виправі в 1711 р. в Правобережну Україну зразу вело ся Орликови, але справа застригла під Білою Церквою. Згинуло там багато людей, а серця тамошнього населення відвернули від Орлика грабежі татарви.

Сподівав ся Орлик, що можна буде подиктувати Петрови українські бажання, коли він в літку загнав ся за Турками на Прут, де його обступило турецьке військо й він найшов ся в крайній біді. Та випробований московський спосіб перекупством осягнути те, що не вдасть ся осягнути іншими способами, не завів і тепер Москалів. Підкуплений турецький везир випустив Петра з його армією на легких умовах. Замісць ясного зれчення з усіх прав до України в прутськім мирі в третім пункті зазначено, що московський царь не сміє в будучині мішати ся у внутрішній справі України. Хоч на пояснення Орлика, що Україна по обох боках Дніпра — по договору з 1711 р. — повинна бути вільна від усякого чужого панування, притакнуло турецьке

правительство, московські гроші довели до такого пояснення, що в сім параграфі договору була мова тільки про польську Україну, отже Правобережну крім Київа і Запорозьку Січ, а Лівобережна лишається ся при Московщині.

З турецької помочи нічого не вийшло. В 1713 р. погодилися Московщина й Туреччина. Шведський король виїхав до своїх північних країв, а з ним Орлик з кількома товаришами. Ще кільканадцять літ пробував Орлик використати кожду нагоду, щоб знайти нових союзників проти Московщини, щоб західноєвропейські держави зацікавити українською справою, але без найменших вислідів.

В Орликовім листі до шведського короля з 1719 р. маємо цікаве пояснення подій по полтавській катастрофі, звязаних з іменем Орлика. Він запевнює тут, що прийняв трудний уряд гетьмана замісця Войнаровського проти своєї волі й що видатки на удержання війська в Бендерах покрив з власних засобів. Хоч по оголошенню Туреччиною війни йому пропонували приступити до союза з Туреччиною і Кримом проти Москви, але він лишився в Бендерах до розпорядження короля. По розгромленню Москалів над Прутом йому приобіцювали напевно Правобережну Україну, а навіть робили йому надію на Лівобережну Україну, якби він скотів відбути подорож до Царгороду для зроблення миру, однаке Карло XII не позволив на се й відсікав його з дороги.

З цього листу виходить, що до помилок Карла XII, зроблених в часі походу на Україну, які переконуючо виказав Дмитро Донцов у своїй розвідці про „Похід Карла XII на Україну“, додав шведський король нові супроти наслідника Мазепи.

Заходи Орлика вирятувати Україну від загибелі під московським обухом влучно схарактеризував його син в однім листі, де написав ось що: „Хоч яким слабим знарядом може видавати ся мій батько, щоб його зрозуміли в такім далекосяглім проекті, однаке прошу добре роздумати, що козацький народ, на чолі якого він стоїть яко законний вождь, вибраний за дозволом славної памяти короля Швеції Карла XII і признаваний в сім характері Оттоманською Портою, стогнучи від часу нещасливої полтавської битви під тиранським ярмом російського панування, дихає тільки надією на слушний час для увільнення від того ярма“.

Від персональної унії з Московщиною до російської провінції.

Се той Первий, що росинав
Нашу Україну,
А Вторая докопала
Бдову-сиротину.

Шевченко. Сон. 1844.

Та й засичала гадюка, ударена в голову. Всю свою їдь вилила на винуватця, боячи ся навіть припустити на думку можливість другого удару. Розбісився Петро I на прихильників Мазепи та на Україну. Ще сто літ пізнійше згадувалися з страхом карти над Мазепинцями. „Премногі старшини та значні козаки — писав автор „Історії Русів“ — запідозрені в прихильності Мазепі тому, що не прийшли на військову раду для вибору нового гетьмана, вишукувалися по домах і віддавалися на ріжні екзекуції в містечку Лебедині коло Ахтирки. Сії екзекуції були звичайного Менськівського ремесла: колесувати, четвертувати й на паль збивати, а вже що найлекше, за іграшку уважане — вішати й голови рубати. Вини шукали в признаннях і певним способом для цього уважалося юдії загально хвалене „тайство“ — тортури, догмаких відома й досі з отсєї московської приповідки:

„Кнут не ангел, душі не вийме, а правду скаже“. І переводжено їх з усією акуратністю, по законах „соборного уложеня“, себто ступнями й по порядку: батогами, кнутом і шиною, то значить: розшаленим залізом, водячи його потихеньку й помаленьку по людських тілах, які від того кипіли, шкварили ся і надимались. Згинуло таким чином людей, що не могли витерпіти тих тортурних проб, до 900 люда“.

Гетьманську столицю Батурина спалено, знищено, спустошено; побито старих і малих, не милуючи нікого. В Січи, не зважаючи на присягу безпечності, зложену Запорожцям, — по словам кошового — „голови луплено, шию до плахи рубано, вішано і ініє тиранскіє смерти задавано, мертвих із гробових многих не тілько товариства, но і чернцов откошувано, голови оним утинано, шкури луплено і вішано“. За виявлену прихильність Мазепі та Шведам громлено міста і містечка, палено, нищено, масово вбивано.

Що-ж торкається самого Мазепи, царь Петро I завзвав ся затерти скрізь його імя або зробити його уосібленнем чогось найгіршого. Мазепу прирівнювано до Юди. Уладжено акт проголошення церковної анатеми на Мазепу, найбільше заслуженого поміж гетьманами протектора української православної церкви, а виконувати її примушено українських єпархів, прихильників Мазепи за його політичні змагання і за фундовані ним величні церковні будівлі, за багаті дари українським монастирям,

церквам і т. ін. Імя Мазепи внесено в церковний
обряд анатемовання єретиків і ворогів церкви. Цар-
ське правительство кривавим террором і всіма спо-
собами суттєстії робило Мазепу для народу „про-
сятиим“ завдяки церковній анатемі, а слідом за-
тим і пісні, що титулували його передтим „вель-
можним Мазепою“, почали уживати „проклятий Ма-
зепа“, „превражжий Мазепа“, „пес Мазепа“ і т. д.

Народні маси почули Петрову руку в лінійних
канальських роботах. Перші мали на цілі захи-
стити межі держави перед татарськими нападами
ортіфікаційною лінією з цілою системою земля-
них валів. Далеко більше ще відчули Українці
канальські роботи. Що року закликав царь Петро I
до 30 тисяч козаків на північ, до Ладозького
озера, де вони робили великі канали. Добре було,
що з них половина вернула ся до дому.

На широку скелю почав ся похід не тільки
проти змагань України до своєї державності, але
і проти її автономічних установ. По полтавській
катастрофі завів Петро контролю автономної укра-
нської управи, яку виконували зразу російські ре-
іденти, а потім від 1722 р. колегія з шістьох
більшіх московських офіцерів. Ся колегія мала
засідати судів і приймати скарги на всякі укра-
нські суди й уряди — до найвищого військового
уду й гетьманської канцелярії включно. Вона кон-
тролювала все те, що входило до канцелярії геть-
мана й виходило з неї. Йї звелено пильнувати вся-

ких українських доходів і видавати їх на військові й інші потреби, а про непорядки доносити просто сенатови. Царь почав іменувати полковників. Україну залито московським військом, на удержаннє котрого населенне платило величезні податки й данини. А коли гетьман Іван Скоропадський з плачем просив царя не ламати старих українських прав і порядків, царь у відповідь на се розіслав указ по Україні з поясненiem, що колегію заводить ся на те тільки, щоб старшина не кривдила людей. Від такого страшного удару розхvorів ся Скоропадський і вмер. А по його смерті приступив царь до скасування гетьманської влади.

Заступати гетьмана поручив Петро I чернігівському полковнику Полуботкови з генеральною старшиною. Рівночасно звелів перевести Україну зпід міністерства чи колегії загорничих справ у завідуваннє сенату нарівні з іншими провінціями Росії. На просьбу старшини дозволити вибрati нового гетьмана царь видав літом 1723 р. указ, де писало ся, що царське правительство підшукує на гетьманство особливо вірного й певного чоловіка, бо „від часів першого гетьмана Богдана Хмельницького аж до Скоропадського всі гетьмани виявили себе зрадниками“, й забороняло ся докучати сїю справою. Як найкраща діяльність Павла Полуботка для свого Рідного Краю з одного боку, а його заходи у царського правительства, щоб Україні повернено старі права, з другого буличиною арештування

Полуботка й кількамісячної тюрми, в якій він умер 1724 р., не дождавши ся кінця слідства.

Смерть Полуботка зробила на Україні сильне враження. Він став героєм-мучеником за волю України. Оповідали, що Полуботок сміливо докоряв цареви за порушене українських прав, що пригадував вірну службу Українців, а „за те все ми замісць віячності здобули тільки зневагу й поневірку, попали в останню неволю, платимо дань ганебну й незносну, змушені копати вали й канали, сушити непрохідні болота, гноючи їх трупами наших покійників, які цілими тисячами гинули від утоми, голоду й нездорового повітря; і всі ті біди та кривди наші тепер ще збільшилися під теперішніми порядками: начальствують над нами московські урядники, не знають наших прав і звичаїв і майже безграмотні — знають тільки, що їм вже над нами чинити можна“. Розгніваний Петро крикнув на Полуботка, що за се буде йому смерть. Пізніше, коли довідав ся, що Полуботок тяжко розхорувався у вязниці, прийшов до нього особисто та просив вибачити йому. Тоді Полуботок відповів: „За невинне страждання мое і моїх земляків будемо судитися у спільногоЯ нелицемірного судді, Бога нашого: скоро станемо перед ним і він розсудить Петра з Павлом“.

За Павлом пішов незабаром на той світ і Петро. По старих українських домах можна дуже часто стрінугти портрет Полуботка з підписаними словами:

„З мови, що Полуботок говорив царю Петру“:
„Вступаючись за Отчизну, я не боюсь нї кандалів,
нї тюрми, і для мене лучче найгіршою смертю
умерти, як дивитись на повшехну гибелъ моїх зем-
ляків“. Але проф. М. Грушевський каже, що Полу-
боток на сих портретах не подобає на дїйсний пор-
трет Павла Полуботка й на сих портретах предста-
влений мабуть його батько Леонтій.

По смерти Петра I два рази позволено вибрати
гетьмана. За Петра II, котрий перевів наново Україну
зпід сенату в міністерство закордонних справ і ска-
сував малоросійську колегію та заведені нею податки
ї побори, вибрано гетьманом Данила Апостола. Для
переведення сього вибору вислав царь в літку 1727
року тайного радника Наумова на Україну. Та пов-
ного привернення давніх українських порядків не
було. При виборі гетьмана не укладано вже статтей,
які мали бути підставою української конституції,
і не потверджувано давніх українських прав цар-
ським іменем. Ріжні справи, як напр. скарги на вій-
ськовий суд, мав полагоджувати царський резидент
Наумов. Сам військовий суд складав ся з трьох укра-
їнських старшин і трьох московських офіцерів. Вій-
ськовим скарбом мали завідувати підскарбії — один
Українець, а другий Москалъ. У військових справах
піддано гетьмана разом з козацьким військом під
власть фельдмаршала московських військ.

Данило Апостол заходив ся завести кращий по-
рядок в управі України та в судівництві з одного

оку, а з другого здобути ширші рямки для автономного життя України, привернути в повноті старі права, стверджені Переяславською умовою. Се йому дало ся тільки в частині. Коли Апостол умер 1734 р., російське правительство скористало з його мерти, щоб знов скасувати гетьманство. Цариця авела „правліннє, зложене з шістьох осіб“. Україну знов переведено як звичайну провінцію під ласть сенату, а її фактичним правителем став перший член нової колегії кн. Шаховской.

За царювання Єлизавети полекшала в дечім оля України. Однаке з вступленнем Катерини II на царський трон дні української автономії були враховані. З приводу петиції з проханням дати аслідну гетьманську владу родині Розумовських, якої збиралися підписи, Катерина приневолила станнього гетьмана Кирила Розумовського зложити вою гідність 1764 р. Заведено малоросійську колегію, предсідателем якої і заразом генералгубернатorem України став гр. Румянцев. Колегія складала я з чотирьох Українців і чотирьох Москалів. Та начиння не мала вона ніякого, бо властиво управяв Україною гр. Румянцев, котрому дала Катерина II інструкції вести Україну до повного скасування українських порядків і заміни їх московськими іконами й порядками.

Туга за приверненнем давніх українських порядків почула ся одним голосом з наказів, писаних я виборних депутатів з України до російської ко-

місії уложенія в 1767 р. Тоді то все українське населення: старшини, духовні, козаки й міщене — всі висловили бажання, щоб привернути Україні давнії її права й порядки згідно з статтями Богдана Хмельницького, щоб вибрано знову гетьмана й т. ін. Ніякі кари не спинили українського громадянства від жадання привернення української автономії.

Надії завели. В тім самім часі, як касовано гетьманство в Гетьманщині, на Слобідщині скасовано полковий козацький устрій, зроблено з неї слобідську губернію, козацькі полки перемінено в гарсські, а на козаків наложено податки. Несподіваним нападом зруйнувала Катерина 1775 р. Запорозьку Січ. Коли Текелій облягав Січ, Запорожці прохали отамана:

Позволь, батьку отамане,
Нам на башті stati:
Не попустим Москалеві
Січі руйнувати.
Не позволиш з мушкетами,
Позволь з кулаками,
Нехай піде наша слава
Поміж лицарями.

Кальнишевський відповів:

Не позволю, милі браття,
Вам на башті stati,
Однакове християнство
Грішно вигубляти.

Запорожці підчинилися приказови Кальнишевського і зруйновано Запороже, на яке дивився український народ як на свого провідника. Частина Запорожців оселила ся опісля в Добруджі. Гірко доживав свого віку Кальнишевський, що 28 літ просидів у зробленій в стіні Соловецького монастиря конурі, яка мала 4 ступні вдовж і 2 вшир.

В 1780 р. адміністративні установи Гетьманщини заступлено новими, спільними з московською державою, а слідом за сим пішло скасування кошацької організації на Гетьманщині. В 1783 р. завела цариця кріпацтво, хоч народнім масам веліла пояснювати, що її реформи мають на цілі оберігти народ перед визиском старшин. І заспівав український народ:

Катерино, суча дочко, що ти наробыла?

Степ широкий, край веселий та й запапастила

Та серед згарищ українського автономного киття, якими бажала Катерина II раз на все поубити ся української небезпеки, ще тліли іскри одуплення ідеями визволення України з московського ірма та ждали тільки можности вибухнути ясним іолумям. Доказом того між іншим є припадково викрита місія представника української шляхти, сина дуже заслуженого миргородського полковника, В. Кацніста, що в квітні 1791 р. явився у пруського міністра Герцберга. Освічений український десягат зробив як найкраще вражіннє на Герцберга.

Оповів йому гарною французькою мовою, що присдали його земляки, бо вже прийшли до останнього відчаю від „тиранії російського правительства та князя Потьомкіна“. Говорив, що козацьке військо дуже розжалене тим, що йому відібрано давні права й вольності та повернено його в правильні полки; воно страшенно хоче вернути собі старі порядки й вольності. В імени земляків питав Капніст міністра, чи можуть вони сподівати ся помочи Прусії, коли зроблять повстаннє проти Московщини. Герцберг відповів, що поки-що прусський король живе в миру з Росією, але коли прийшло-б до війни, буде справою самої України зробити, що необхідне, щоб одержати пруську поміч. З такою відповідю свого міністра згодився і Фридрих Вільгельм II, докладно познайомлений з цілою справою. Капніст відіхав, зазначивши, що якби прусське правительство хотіло, може навязати зносини з Україною через його брата, котрий подорожував тоді по Європі. Проф. М. Грушевський каже, що з подібними представленнями звернулися Українці також до французького правительства, а сліди такого кроку виказують акти французької дипломатії.

До пруссько-російської війни не прийшло, тому її не могло мати великих виглядів повстаннє України. Не внесли поправи в долю України й наполеонські війни, хоч сам Наполеон дуже цікавився Україною. При його міністерстві закордонних справ у Парижі служив широкоосвічений історіограф-політик Ц. Лес-

зюр, секретною функцією котрого було робити для Наполеона на окремі його замовлення докладні реєрати про становище тих частин Європи, що з якісью причин цікавили французького цісаря. По катастрофальнім російськім поході 1812 р. Наполеон замовив у нього зладженне опису й історії України, наслідком чого була книжка п. з. „L'Histoirs des Kosaques“ („Історія козаків“, вел. 8⁰, 632 стор.), коробрість котрих пізнав Наполеон у сутічках з ними. Книжка написана виключно на підставі джерел з західно-европейських мовах. Одного дня закликав Наполеон директора державної друкарні та звелів надрукувати твір потаємне й принести йому цілий наклад. Наполеон пошириль книжку „тільки тоді, ік на се прийде відповідна година“. З великим трудом — з огляду на умову таємності з боку Наполеона — вдало ся директорови виготовити 30 примірників. „Відповідна година“ не прийшла і в 1814 р. Лезюр видав свою історію України вдруге, аже відкрито.

З зденаціоналізованим обличчем переживала Україна наслідки союзу Хмельницького з Московциною, перед яким так дуже перестерігала колись Україну Швеція.

Українська державність у німецьких плянах XIX віку.

Граф Капніст мав промощену вже дорогу, коли в 1791 р. звернув ся до прусського міністра Герцберга з запитанням, чи може Україна рахувати на поміч Прусії в такім разі, коли вона підняла ся проти свого гнобителя — Московщини. Ще Петро Дорошенко, коли Польща й Московщина поєдналися, пробував інших комбінацій і звернув ся між іншим до бранденбурзького електора.

Однаке як сі обидві вище згадані акції українських політичних керманичів, так і німецькі пляни щодо України з XIX в. не увінчалися ніякою реальною помічю Україні. Перший німецький плян щодо України зародився в часі кримської війни. Тоді була в Прусії група людей, яка хотіла, щоб правительство вело війну з Росією по боці західних держав. Се була так звана партія Бетмана-Гольвега, котра від назви свого органу (*Preußisches Wochenblatt* — Прусський Тижневик) назвала ся також партією тижневика (*Wochenblattpartei*). Барон Гакстгавzen поставив теорію, що чотири кольосальні області, з яких складала ся Росія, доповнюючи себе продукцією, дадуть з бігом часу таку силу російській державі, що її переваги не можна буде зламати.

Розвідка барона Гакстгавзена сильно підкресювала національну індивідуальність України й не огола лишити ся без впливу на читачів тижневика. часопис заговорив про те, що інтересам Німеччини дновідає тільки така політика, яка має на цілі зменшення могутності й ослаблення Росії.

Крім статей у тижневику пропагували свої думки члени групи також при помочі меморіалів. Особливо унзен, що був особистим приятелем короля і вів сам дуже живу кореспонденцію, розвинув величезну ініціатію, щоб спонукати свого короля до розриву з Росією. В березні 1854 р. написав він „Таємний меморіал про теперішнє положення і будучину російської кризи“ та вислав його до Берліна. Тут вказав він, що розходить ся про те, чого не змогли зробити ні Фридрих Великий ні навіть Наполеон, а саме щоб зламати перевагу Росії і „відкинути Росію за її природних меж в Європі“. Способом до того мало бути відступлення території з боку Росії. До сих північно-західних областей, які мала-б була відступити Росія, належали інгольштадт, Надбалтійські землі, Польща- й частина східно-європейських земель. „Царгород — писав Бунзен — як само непевний в християнських, як і турецьких руках, як довго Росія панує над Чорним морем. Це все показується ся неминуче, що від Росії треба дірвати не тільки Крим, але й Бесарабію, Херсонщину й Таврію“. Проект Бунзена пропонував приєднати українські землі до Австрії.

Огляд на національні відносини в краях, які

пропоновано відірвати від Росії, зокрема в землях над Чорним морем, бачить Дмитро Донцов у своїй цінній творі „Українська державна думка ѹ війна з Росією“ („Die ukrainische Staatsidee und der Krieg gegen Russland“). „Теорія Гакстгавзена, — пише автор, — котрий представляє Росію як зложену з двох народів державу, певно звернула його увагу на обставину, що саме та територія, яка припала-б Австрії, заселена чужою Москаліам нацією. Однаке безпосередні вказівки, що партія мала виразно націли відірвання українських земель. Про се пише Бісмарк у своїх „Думках і спогадах“, що партія тижневика „зовсім поважно в просторих меморіялах обговорювала справу, як Прусія яко піонер Европи може осягнути ціль повного розшматкування російської держави ѹ розділу її території поміж сусідів“ а на іншім місці: „Пригадую собі просторі меморіяли, які вимінювали між собою ті панове (маю на думці партію Бетмана-Гольвега). Там поставлені за ціль... розшматкування Росії, утрата Надбалтійських провінцій, -цілої території польської республіки... ѹ розклад решти через поділ між Москалів і Українців (Великоросів і Малоросів)“.

Коли в плянах партії тижневика щодо України нема ніякої виразної згадки про замір відновити українську державність, в найближшім німецькім пляні щодо України вже виразно говорить ся про потребу засновання „Київського Королівства“. Сей другий плян зродив ся в часі болгарської кризи

в 1887 р. В грудневім зошиті за 1887 і січневім за 1888 р. журналу „Gegenwart“ помістив фільософ Гартман свою статтю, в якій поручав розбити Росію відбудувати Українську Державу, щоб сим робом визволити Німеччину й Европу від тяжкого напору даризму.

Гартман виводив, що злука подвійних областей, з одного боку московських, з другого українських і білоруських, в одну державу не є природною необхідністю. „Немає ні географічних, ні етнографічних причин, що могли б усправедливити таку злуку сих земель“. Москалі заселюють області Волги й Дону і для них дійсно необхідно мати ті дві ріки в цілій їх довготі в своїх руках, але не Дніпрову область, область українського й білоруського народу. Ся річна область відділена від Московщини водним ділом Двинсько-донської височини, а Дніпро піде не дотикає московської області. Тому се не є піякий припадок, що обидві річні області заселені неоднородними націями, Москальми й Українцями. Московська національна держава і етнографічними мовинами і географічними підставами звязана з південним сходом, але не з заходом. „В кождім разі — писав Гартман — кожда з обох частин могла-б під географічним і торговельно-політичним оглядом обійти ся без другої“. З таких причин Гартман проєктував заснувати „Київське Королівство“ в річних областях Дніпра та Прута. Така наддніпрянська держава з 18 міліонами населення

(в 1888 р.) мала-б дуже добру підставу політичної самостійності. Нова держава одержала-б від Австрії гарантію свого стану посідання перед Московщиною і увійшла-б в зачіпній і відпорний союз з надду-найською монархією.

У своїх політичних і економічних питаннях Гартман сходився близько з Бісмарком, що з цікавістю читав політичні статті Гартмана, й невиключена річ, що його принагідно зайняли далекосяглі думки Гартмана. На статті Гартмана дуже звертали увагу в Росії і в Англії. Чи були думки Гартмана заразом думками Бісмарка, чи ні, в кождім разі цікаво, що в лютім 1888 в своїй промові в Райхstagу зазначив Бісмарк, „що навіть колиб наша (німецька) політика стала зовсім на услуги російської, се не оберігло-б нас (Німеччину) проти нашої волі і проти нашого змагання попасті в боротьбу з Росією“.

Українська державна думка в життю України першої половини XIX в.

Геройські зусилля кращої частини українського козацтва здобути для України власну державністьcoliшили за великі й за сильні сліди в традиції письменстві, своїм і західно-европейськім, щоб жорше чи пізнійше, не відродила ся українська державна думка серед українського громадянства. Та яких двадцять літ передтим, заки Капніст зібрав ся з політичною місією до прусського міністра зовнішніх справ Герцберга, повстала на Україні лідом за козацькими літописами „Історія Русів“, зовший час загально приписувана владиці Юрієви Бониському. Правдо подібно написав її Антін Полетика, депутат від українського дворянства полтавської губернії, висланий до Петербурга до комісії депутатів для виробу проєкту чогось в роді конституції так званого „Устава о уложенії“. По довгім приготованню Полетика предложив комісії свій проєкт політичного устрою України, оснований на підроблених і справжніх королівських і козацьких привileях і законах. Для мотивовання свого проєкту він уложив меморіал, оригінал або перерібку якого мала-б представляти собою „Історія Русів“.

Як не стояла-б справа з її авторством, вона стала на довгі часи програмовим висловом тих свободолюбивих традицій, які жили серед українських освічених шарів, головно дворянства, ще довгі десятиліття потім, як Україна утратила самостійність. Ще про 1840 рр. на Україні писав Олександр Кониський, що ледви чи багацько було таких освічених Українців, тим паче патріотів котрі-б не мали у себе переписаної „Історії Русів“. По словам Драгоманова в 30 і 40 рр. XIX в. „Історію Русів“ зачитували ся пани на Україні, переписували її своїми руками й „неодну чоловічу думку закинула вона в їх голови“. За нею пішли перші історики України: Бантиш-Каменський і Маркевич, вона дала теми для сфальшованих козацьких дум у „Запорожской Старинѣ“ Срезневського, вона лишила значні сліди в світогляді Шевченка. Такий великий вплив мала „Історія Русів“, хоч написана майже чисто по московськи, в першій мірі тому, що автор освітив усю історію України з погляду суверенності й автономності українського народу, що висував усюди на перший плян ідею боротьби України за давнії свої права та привилей, що історію руйнування українських вольностей вмів переповнити високодраматичним стилем, підносячи ся вераз до справжнього патосу. Для своєї цілі автор наводить і підроблені промови, напр. слова Богдана Хмельницького, що український народ, на чолі котрого він стоїть, се народ вільний і готовий завжди вмерти за свою

свободу до останнього чоловіка, ѹ сей характер
з нїм природжений і непридатний до насилування“.

В історії розвитку української політичної думки
судилося „Історії Русів“ відіграти виїмкову роль. Правда, не зараз, але аж від другого десятиліття
XIX в. Се був час, коли відродила ся українська
література. Початок її рахують від появи петер-
бурзького видання „Енеїди“ Івана Котляревського,
Полтава в 1798 р., хоч уже на шість літ перед
тим (1792 р.) вийшов перший твір в чистій народній
мові, так само в Петербурзі, а саме „П'єсня чорноморського військового атамана Антона Головатого“,
з початком:

Ей, годі нам журити ся,
Пора перестати,
Діждали ся від царицї
За службу заплати.

Поява Енеїди припадає на час, коли здавало
ся, що назад поверне лад давньої Гетьманщини. Царь Павло зараз по вступленню на трон (1796) заложив українського патріота міністра Безбородька привернути багато з уладженъ Гетьманщини. Та пануваннє Павла тривало коротенько, а його наслідник Олександер вернув до політики Катерини супроти України. Надії на привернення давніх українських установ оживали ще раз, так напр. в 1812 р., коли російське правительство почало звербувати козацьку міліцію, або в часі польського

повстання в 1813 р., коли російські власти обіцювали українському населенню всякі полекші, в часі кримської війни і т. д. Та все по надіях приходили тяжкі розчарування. З почуваннem незносного тягару означив народ умови свого життя в пісні:

Ой, наступила чорна хмара,
Та й стала вже синя:
Була Польща, була Польща,
Та й стала Росія.

Перемінити ту Росію, що її з таким тягаром на душі згадував український народ, або й вирвати ся з її гадючих обіймів старали ся найкращі представники України XIX в. Козацькі традиції з гимном в їх честь „Історією Русів“, велике зацікавленнє дослідників і читачів історичними студіями, величезний інтерес до етнографії, зокрема до народної пісні, й слідом за тим романтична любов до народу давали теми тодішній українській літературі й робили здатними кращі одиниці прийняти ідеї, голошені тоді у Франції про „права людини й горожанина“, тим більше що похід Наполеона в Росію звів неодного російського офіцера з французькими революціонерами.

Таємні організації, що потерпіли неповодження в заговорі декабристів у грудні 1825 р., мали на Україні національно-український характер, а їх ціллю була політична незалежність Рідного Краю. Найбільш поширеною формою цього руху на Укра-

іні були вільномулярські льожі. В 1818 р. засновано в Полтаві „Льюжу Правди“, в якій родоначальник української літератури, майор Іван Котляревський, був промовцем. До їх виділу належав великий земельний власник С. Кочубей, а членами були між іншим Переяславський маршалок В. Лукашевич і полковник Глинка. Лукашевич належав також до „Люжі зединених Славян“ в Київі, яка мала 87 членів. Були льожі і в Житомірі та Кременці. В першім з цих міст проголошено 1825 р. Українську Республіку. Існувало також таємне українське товариство під проводом Лукашевича з осідком і сферою діяльності в Чернігівській губернії, котре поставило собі за ціль вибороти незалежність України.

Було воно провістником „Українсько-Славянського Товариства“ або „Кирило-Методіївського Брацтва“, заснованого в січні 1846 р. у Київі Гулаком, Білозерським і Костомаровим. З інших членів товариства треба назвати: Навроцького, Д. Пильчикова, поміщика Савича, студентів: пізнійшого визначного земського діяча й етнографа Оп. Марковича, Андрузького, Посяду, Тулуба. Були се по більшій частині молоді люди, повні ентузіазму, ідейні та склонні до романтичних ілюзій. Національним пророком був між ними Шевченко, хоч його членство недоказане, а Панько Куліш в „Історичнім оповіданні“ заперечує, немовби Шевченко він належали до товариства, словами: „Обох нас не прийнято в тайне політичне общество задля

того, що ми й самі по собі працюватимемо для славянської і вкраїнської свободи, а тимчасом, наслучай ігемонського гонення, до нас ніхто не причепить ся. Се була ведмежа послуга. Дружнє благородство погубило обох нас“.

Уложений головно Костомаровим статут товариства містив у собі 6 пунктів. Згідно з статутом Федерація славянських земель повинна була бути Славянськими Зєднаними Державами. Росія мала складати ся з 14 держав окрім Польщі, між ними з двох українських. Західня частина Галичини прилучала ся до Польщі, а східня припадала західній Українській Державі. Поділ міг змінити ся відповідно до економічних і інших вимог. Київ не мав належати до жадної держави, а мав стати центральним містом зборів спільнотого сойму. Братчики проектували в соймі систему двох палат: в першу палату входили вибрані сенатори й міністри, в другу депутати. Збори спільнотого сойму мали відбувати ся раз на чотири роки, в разі необхідності частійше, а по державах повинні були відбувати ся сойми що року. Зверхня або центральна влада мала належати президентові, вибраному на чотири роки, та двом міністрам: закордонних і внутрішніх справ. Для оборони Федерації мало бути правильне військо, однаке не велике, бо в кождій державі проектувалася міліція. По всіх федеральних державах мали бути однакові основні закони та права, одинакова вага, міра й монета, вільна торговля і промисл,

ле ѹ кождий край мав бути автономним щодо аведення у себе внутрішнього ладу, суду, освіти, прави й т. ін.

Управа, законодавство, право власності й освіта Славян повинна була основувати ся на науці Христа. Для релігії проектувала ся повна толерантія. Бадумувало ся склонити Славян-католиків прийняти церковну славянську мову до богослужіння. Проектувала ся обовязкова шкільна наука, скасування ріпацтва та всяких привилей, смертної кари й тіесних кар.

„Головні правила“ обіймали 11 пунктів: 1) Установляєм товариство з ціллю поширення вище вилюсених ідей головно при помочи виховання молодіжи, літератури та збільшення числа членів. Товариство менує своїми покровителями святих просвітителів Ірила й Методія, приймає за свій знак перстень ікону з іменем або малюнком сих святих. 2) Кожний член товариства складає присягу при вступі живати дари, труди, становище, свої громадянські вязки на ціли товариства, а колиб якийсь член еретерпів переслідування і навіть муки за прийняті товариством ідеї, по даній присязі він не видасть якого з членів і своїх братів. 3) В разі, як член опаде в руки ворогів і полишить в нужді родину, товариство помогає йому. 4) Кождий прийнятий член товариства може прийняти нового члена без еобхідности подавати йому імена інших членів. 5) В члени приймають ся Славяне всіх племен

і всіх станів. 6) Повна рівність має панувати між членами. 7) Тому, що славянські племена ісповідують тепер ріжні віроісповідання і мають упередження одно проти другого, товариство старатиметься знищити племінну і релігійну ворожнечу між ними й поширити ідею про можливість примирення ріжниць в християнських церквах. 8) Товариство старатиметься завчасу викорінити неволю та всяке пониження низших класів і всюди поширювати грамотність. 9) Як усе товариство в цілості, так і кожий член зокрема мають погоджувати свої діла з євангельськими правилами любові, лагідності й терпіння, а правило — ціль освячує засоби — товариство признає безбожним. 10) Кілька членів товариства, котрі знайдуться в якісь однім місці, можуть мати свої збори й постановляти окремі правила для своїх діл, але так, щоб вони не протирічали головним ідеям і правилам товариства. 11) Ніхто з членів не може виявити істновання товариства тим, які не вступають або не дають надії, що вступлять до нього.

На пропозицію Білозерського прийнято, щоб члени товариства носили перстень з словами: Кирило й Методій, січень 1846 р.“ Печатка товариства мала слова: „Пізнайте правду й правда визволить вас (уразум'йте истину істина освободить васъ)“.

Товариство збиралося у приватних квартирах, а головно в Гулака. На однім з засідань, на саме

Різдво, був присутній недавно прийнятий член, тудент Олексій Петров, син малого стародубського рядника. Він був сусідом Гулака, підслухав розговори братчиків, умів здобути собі їх довірре і вступив до товариства, щоб вивідати ся про все й дотести властям. 28 лютого ст. ст. 1847 р. він доніс про Кирило-Методіївське Брацтво помічникови куратора шкільної округи М. Юзефовичеви.

В березні 1845 р. Шевченко приїхав з Петербурга на Україну, де дістав місце артиста для нимок старовинностей у київській Археографічній Комісії. По Різдві багато з членів товариства мусіли юхати з Києва: Гулак до Петербурга, де задумував ложити магістерський іспит, Савич — за кордон, Білозерський і Пильчиков у Полтаву, щоб обняти посаду учителів кадетського корпусу. Куліш мав юхати в борзенський повіт, щоб відбути там весілля Ганною Білозерською (письменницею Ганною Барінок).

Юзефович постараав ся передовсім увільнити Шевченка з посади в Археографічній Комісії 1 марта т. ст., а 3 марта разом з Петровим явив ся у куратора шкільної округи, де Петров письменно ствердив свій донос. Генерал-губернатор Бібіков був тоді в Петербурзі, тому туди вислали й донос, який передано шефови жандармів гр. Орлову 17 марта ст. ст. Годі й вийшов розпорядок потрусити й арештувати Гулака в Петербурзі, Куліша у Варшаві, коли був дорозі за кордон, а решту в місці їх пробування —

і всіх доставити до Петербурга, де мало відбутися саме слідство. Арешти відбулись наприкінці марта ст. ст., а в першій половині квітня арештованих доставлено в „ІІІ отдѣленіе“. 5 квітня, коли Шевченко поспішав на весілле Костомарова, на розпорядок губернатора Фундукуля в часі переправи поета з лівого берега Дніпра на правий арештували негайно Шевченка.

Гірко відпокутували братчики й симпатики молодечі мрії. Шевченка „за складаннє бунтарських і у високім ступнї грубих віршів, яко наділеного сильною будовою тїла“ назначено „рядовим в оренбурзький окремий корпус з правом вислуги, поручивши начальству мати найстрозший нагляд, щоб від нього ні під якою формою не могли виходити бунтарські й пасквільні твори“. А на засуді дописав царь власною рукою: „Під найстрозший нагляд з забороною писати й рисувати“. „Гулака яко головного керманиця Українсько-Славянського Товариства“ присуджено вкинути на три роки до шлісельбурзької тюрми, а потім вислати його в якусь далеку губернію під найстрозший догляд, Костомарова „замкнути до тюрми на рік, а потім вислати в одну з віддалених московських губерній на службу, але ніяк не в науковім характері, з заведеннем найстрозшого нагляду за ним“, Білозерського й Куліша на чотири місяці тюрми й висилку в далекі губернії під найстрозший нагляд. Менші карі понесли студенти.

Петров дістав ся за донос в „ІІІ отдѣленіе“ з правом дійсного студента, який зложив іспит, і одержав ятьсот рублів сріблом на умундурованнє з тим, щоб опісля дано йому гарну грошеву запомогу відповідно до його пильності в службі. Пенсію його матері в квоті 100 рублів сріблом подвоєно. Пізньше за анонімний донос на свого начальника Ґубельта відсидів рік тюрми й перебув 20 літ на асланню в олонецькій губернії, а закінчив життя нужді.

Ламало людські життя московське правительство за українську державну думку, але не було силі зламати ідей братчиків. Їх державна думка іджила у „Вільній Спілці“ Драгоманова, де проєктувало ся аж чотири українські краї, але з усіх тоїшніх і пізнійших носителів української державності найбільший вплив на українське громадянство мало огнисте слово Шевченка, що у відношенню до української державності став незрівняно вище наїть від учених братчиків, не то інших членів Українсько-Славянського Товариства.

Українська державна думка в поетичній творчості Шевченка.

Возвеличу
Малих оттих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово.

(Шевченко, 1859).

Заснованнє Кирило-Методіївського Брацтва застало Шевченка вже з виробленими думками про необхідність української державності. У своїм звідомленню вислідів слідства в справі Кирило-Методіївського Брацтва й арештованих членів і близьких до товариства осіб підкresлював гр. А. Орлов, що Шевченко не належав до Українсько-Славянського Товариства, однаке писав вірші бунтарського змісту, а в них плакав над поневоленнем України та її нещастями й виславляв Гетьманщину та давню волю козацтва. Між своїми приятелями здобув Шевченко славу знаменитого українського поета — зазначувало ся в звідомленню, а тому його вірші подвійно шкідливі й небезпечні. „З улюбленими віршами на Україні могли посіяти ся і потім вкорінити ся думки про здуману щасливість гетьманських часів, про щастє привернути ті часи та про

ожливість для України існувати в формі окремої
держави". Що ж торкається справи, як ставив ся
обзаръ до поодиноких гетьманів, один з наляканих
ратчиків, А. Андрузький, заявив під час слідства,
що Шевченко ставив Мазепу на першім місці спо-
ж усіх українських гетьманів.

Перелякала ся Московщина могутнього слова
Левченка, бо не могла чайже забути, яка довга,
ильна й безупинна була боротьба України за при-
ернення давніх вольностей. І традиції сієї боротьби,
оловно за „Історію Русів“, підхопив Шевченко.
Сесильна романтична течія в сусідніх літературах,
ольській і московській, полонила й Шевченка, що
а українським ґрунті зустрів уже таких співаків
озацьких могил, як Метлинський і Маркевич. Ко-
зацькі традиції помогли Кобзареви вже в перших
ітах його поетичної творчості стати так високо
їд оглядом національної свідомості, що таких силь-
их струн даремне ми шукали-б у його попередни-
ців, від Котляревського почавши. Шевченко рад-
ув і в Квітці-Основяненкови побачити співця ко-
зацької слави. Тому просив його співати про Січ,
ро могили, про старовину, про те диво, що було,
инуло, про те, „що діялось в Україні, за що по-
їбала, за що слава козацька на всім світі стала!“
(До Основяненка, 1839.)

В протиставленню до сучасності з чорними мо-
гилами — на думку Шевченка — „було колись добре
ити на тій Україні“, бо тут колись гармати

ревіли, а Запорожці вміли панувати, „панували добували і славу і волю“ (Іван Підкова, 1839). Струна колишнього панування чується з „Тарасової ночі“ із інших його віршів, де висловлений жаль, що не вернуться часи Гетьманщини, що більше не будемо панувати. Мало того, „над дітьми козацькими поганці панують“, а України ніхто не рятує, „козачество гине, гине слава, Батьківщина“ (Тарасова ніч, 1839). Колиб гетьмани встали й подивились на той Чигирин, який будували і де панували, заплакали-б тяжко, бо не пізнали-б убогих руйн козацької слави. Україна на віки заснула (Гайдамаки, 1841).

Що Україна заснула, що гине Батьківщина, виною того є Богдан Хмельницький, котрий довів до Переяславської угоди. І Україна, що панувала колись на широкім світі, була-б „нерозумного сина“ Богдана в колисці задушила, під серцем приспала, колиб була знала, що він спричинить такий сумний стан України. Таке написав Шевченко в „Розритій могилі“ (1843) й дає зрозуміти, що колиб в сій могилі знайти те, що там схоронили (козаччину), не журилась би Україна, не ридали-б її діти.

До Переяславської угоди повернув Кобзарь у „Великім лъоху“ (1845), в якім перша душа не може дістати ся до раю тому, що з повними коновками перейшла дівчиною дорогу Хмельницькому, не знаючи, що він з старшиною їхав у Переяслав Москві присягати. Тою клятою водою отроїла батька.

атір, себе, брата й собак. У „Суботові“ (1845) поет до-
кає Хмельницькому, що занапастив убогу сироту Укра-
ї. За теж і має дяку. На Україні, яка з Хмельницьким
давила Ляха, сіли сараною байстрюки Катерини II.

Коли попередники Шевченка, як Корсун, Бонський, Гребінка й інші, славили Хмельницького
име за те, що він прилучив Україну до Москов-
ини, Шевченко бачив у тій події змарнування
їх змагань козаччини. Не лише перед засланням
ула думка Шевченка про Переяславський акт Хмель-
ницького наскрізь неприхильна, але й по повороті
ого з неволі. Найдосадніше висловився Шев-
ченко про Богдана в 1859 р. у віршу, написанім
Переяславі. Тут звернувся до Хмельницького з та-
ими словами: „Якби то ти, Богдане пяний, тепер
Переяслав глянув та на замчище подививсь,
упився-б, здорово упивсь. I... препрославлений,
зачий розумний батьку!... і в смердячій жидів-
кій хаті-б похмеливсь, або-б в калюжі утопивсь,
багні свинячім... Амінь тобі, великий муже, —
великий, славний, та не дуже!... Якби ти на світ
родивсь, або в колисці ще упивсь, то не купав
я в калюжі тебе преславного. Амінь!...“

Звідки та досада Шевченка на Богдана, роз-
ізу сієї загадки маємо в наслідуванні Осії глави
IV з того самого року з початком:

Погибнеш, згинеш, Україно,
Не стане знаку на землі!

А ти писала ся колись
В добрі і роскоші, Вкраїно,
Май любий краю, неповинний!
За що тебе Господь кара,
Карає тяжко? За Богдана,
Та за скаженого Петра,
Та за панів отсих поганих
До краю нищить...

За утрату української державності такий гнівний Шевченко на Богдана Хмельницького, спричинену персональною унією з Московщиною.

Свідоцтвом гарного розуміння української державної думки у Шевченка є його містерія „Великий льох“. Піднесені тут три зворотні точки в змаганнях козаччини до власної державності, а саме фатальна Переяславська угода Богдана Хмельницького, геройський Мазепин порив, що не повів ся і скасування останків волі України Катериною II. Як перша душа карається у звязку з Переяславською угодою, так друга відпокутовує свій злочин доконаний тим робом, що, будучи недолітком, московському цареви коня напоїла в Батурині, як віїхав в Москву із Полтави. Як перша, так і друга не була свідома того, що тяжко згрішила, помагаючи ворогови, вояки котрого в ночі запалили Батурин вбили Чечеля і старого та малого в Сейму потопили

А третьої душі не пускали до раю, бо дівчиною усміхнула ся до Катерини II у Каніві, я

остання плила Дніпром на пороги в 1787 р., коли Москва скасувала останки автономії України. Не знала несвідома грішниця, „що тая цариця — лютий ворог України, голодна вовчиця“.

Гробокопателів української державності, автономії й волі України Петра I й Катерину II схарактеризував Шевченко коротко та влучно: „Се той Первий, що роспинав нашу Україну, а Вторая доконала вдову сиротину. Кати, кати, людоїди!“ (Сон, 1844.) З згадкою про першого виринає перед Шевченком душа замученого Петром I Полуботка, яка сумно співає про свої муки, спричинені „проклятим, неситим, поганим царем, Гаспидом лукавим“, що козацькими „благородними кістками болота засипав“ і „поставив столицю на їх трупах катованих“. І хмари душ замучених козаків проклинають „людоїда, змія“ за те, що загнав їх голих і голодних у сніг на чужину та й порізав, а з їх шкур „собі багряницю пошив жилами твердими і заклав столицю в новій рясі“.

Як в 1845 р. у „Великім льоху“ показав себе Шевченко прихильником Мазепи, вояків якого „порізала Москва“ в Батурині й під Полтавою, так і в Орській кріпості не стратив Шевченко своєї високої думки про Мазепу. В „Іржавцю“ (1847) віл визначив, що „наробили славні Шведи великої слави; утікали з Мазепою в Бендери з Полтави, а за ними й Гордієнко. Порадила мати, як пшениченьку пожати, Полтаву достати“. І Шевченко певний, що були-б по-

жали, „якби були одностайне стали та з хвастовським полковником (Палієм) гетьмана єднали“. А наслідки цього? Дуже вірно відмітив Шевченко, що „росказали кобзарі нам про войни і чвари, про тяжке лихоліття, про лютії кари, що Ляхи нам завдавали, про все росказали. Що-ж діялось по Шведчині, — то й вони злякались, оніміли: оттак тії воєводи, Петрові собаки, рвали, гризли!...“

Споміж гетьманів між Богданом Хмельницьким і Мазепою згадує Шевченко добрым словом Петра Дорошенка, називаючи його славним, а його противника й прихильника Москви Самойловича — дурним поповичем.

Злий дух України уособив ся в тих гетьманах, що запропащували українську державність, і в їх нащадках. Цього злого духа України представив Шевченко в першій вороні у „Великім льоху“, яка в нищенню України виказала навіть більшу практику ніж польська й московська ворона. Коли на Україні не було ще ні Польщі ні Москви, вона вже тоді „шинкувала й розливала“ кров на Україні. Кому не наймала, кому не запродувала вона вільних козаків. Думала, що „з Богданом от-от їх поховала“. Вона росте, коли згадує, як не вдало ся Мазепі вирвати ся з московського ярма. Тоді спалила вона Батурина, „Сулу в Ромні загатила тілько старшинами козацькими, а такими просто-козаками Фінляндію засіяла, насинала бурти на Орелі. На Ладогу так гурти за гуртом виганяла, та цареві

болота гатила, і славного Полуботка в тюрмі задушила“.

Далі вона поробила з колишніх борців за українську водю московських дворян, повбирали їх у чиновницькі мундіри, навела на Січ німецьких кольоністів. Але ще гризе її те, що сю піч на Україні уродяться близнята, один буде, як той Гонта, катувати катів, а другий помагати їм. Вона свідома того, „що як виросте той Гонта, все наше (воронине) пропало! Усе добре поплюндрує, й брата не покине, і розпустить правду й волю по всій Україні“. Одинока рада на те: поховати його зараз, як тільки народить ся.

Утрата власної державності й недостача національної гідності спричинили безвихідну сумну сучасність. На політій рудою і заскородженій шаблями Україні „уродила рута, рута, — волі нашої отрута“. Україна заснула, укрилась буряном, зацвіла цвіллю, прогноїла своє серце в калюжі, в болоті (Чигирин, 1844). Всі оглухи, похилились в кайданах (Н. В. Гоголю, 1844). І треба було пробудити заспаних, підбадьорити байдужих. Вже в „Чигирині“ Шевченко бажає викувати з своего тихого слова новий леміш і чересло до старого плуга та зорати переліг і на перелозі посіяти свої щирі сльози. Може зійдуть сії сльози й виростуть з них „ножі обюдні“, які „розпанахають погане, гниле серце, трудне, і вицідять сукровату і наллють живої козацької тії крові, чистої, святої“.

По повороті з заслання Кобзарь сумнівав ся,
чи прийде коли воля для України, бо

Царь Микола

Її приспав, а щоб збудить
Хиренну волю, треба миром,
Громадою обух сталить,
Та добре вигострить сокиру,
Та й заходить ся вже будить.
А то проспить собі, небога,
До суду божого страшного!

І своїм словом, яке поставив на сторожі коло свого народа, бодай збудив його Шевченко зо сну, коли не воскресив його вмерлого.

Не тільки впливом польської революційної літератури й польських революційних гуртків, посеред яких обертав ся Шевченко, треба пояснювати його думку, висловлену кілька разів, що Московщина ще більшим прокляттям стала для України, ніж була для неї Польща. Нема що хвалити ся, що Україна завалила Польщу, — виводить Шевченко в „Посланію“ (1845), — бо Польща впала й роздавила Україну. Зрештою „гірше Ляха свої діти її розпинають“.

Правда, колись Українці розвязали собі руки, звязані польською неволею, і за власної державності „в добрі одпочили, славя Господа“. Та потім Бог знову покрив соромом Українців, бо

вороги нові
Розкрадають, як овець нас,
І жеруть...

поет дорікає Богови, що без ціли віддав нас

Ворогам проклятим.
Покинув нас на сміх людям,
В наругу сусідам;
Покинув нас, яко в притчу
Нерозумним людям.
І кивають, сміючи ся,
На нас головами;
І всякий день перед нами —
Стид наш перед пами.
Окрадені, замучені,
В путах уміраєм,
Не молимось чужим богам,
А Тебе благаєм:
Поможи нам, ізбави нас
Вражої наруги!
Поборов Ти першу силу (польську),
Побори-ж і другу (московську),
Ще лютішу.

(XLIII Давидовий псальм.)

Сі слова, як і інші вірші з 1845 р., показують, що Шевченкови розходилося про волю свого народу та краю, національну і державну волю України

не тільки у відношенню до Московщини, але й у відношенню до Польщі й що, називаючи Московщину ще лютійшим ворогом, ніж була Польща, він стверджував тільки факт по свому поглядови на історію України.

Розгляд Шевченкової поетичної творчості показує, що у відношенню до української державності підніс ся Шевченко на таку висоту розуміння її, до якої далеко було сучасним (Костомарову) його товаришам недолі, від яких непотрібно заразив ся Кобзарь славянофільськими мріями на шкоду української державної думки. По арештуванню лишила ся у Шевченка виразною тільки ненависть до московського царства, а ся ненависть з особливо великою силою стала рости у нього в передсмертних петербурзьких його творах.

З року 1845, коли Шевченкова поетична творчість стала на вершинах у відношенню до української державності, походить і його „Заповіт“, в якім закликував земляків:

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злую кровю
Волю окропіте.

І щойно тоді,

Як понесе з України (Дніпро)
У синє море
Кров ворожу,

цойно тоді Шевченко і лани, і гори, все покине,
полине до самого Бога молити ся. А до того часу
— він не знає Бога.

Такі слова написав біблієць, якому Біблія нераз
з життю ставала одинокою розрадою у горю, але
написав їх ще гарячійший український патріот,
котрий розумів і бачив усе прокляття, яке спало
на Україну наслідком союзу з Московщиною і певно
інаново спало-б на неї, колиб Україна знову якимсь,
інавіть найвільнійшим союзом звязала себе з Мо-
сковщиною.

Від мрій про власну державність до праці над її здійсненнем.

Страхом обхопило Костомарова, коли він, вперше познайомивши ся з Шевченком, почув його поеми „Сон“ (1844) і „Кавказ“ (1845). Поеми зробили на нього дуже сильне враження. Він побачив, що „Шевченкова муза роздирала заслону народного життя. І страшно, і солодко, і боляче, і опяняючо було глянути туди. Поезія завжди веде перед, завжди зважується на сміливу справу, і вже її слідом ідуть історія, наука та практична праця. Тарасова муза розбила якийсь підземний льох, що через кілька віків був замкнений на багато замків, запечатаний багатьома печатками. Вона відкрила за собою шлях і сонячному промінню, і свіжому повітрю, і людській цікавости“. Те сильне враження Шевченкових політичних поем доказує також, що Кирило-Методіївське Брацтво не було в силі мати додатний вплив на Шевченка в напрямі скристалізування української державної думки у нього. Зрештою воно повстало вже після написання тих поезій, в яких став Шевченко на вершинах української національно-політичної думки.

Головними джерелами, звідки довідуємося про гляди братчиків на українську державність, є записка Білозерського про ціль товариства й кілька дозвіл і програм, уложеніх Костомаровим. Зазналиши, що особливий гніт терплять славянські народи, виводив Білозерський: „В такім самім страшному положенню знаходить ся і наша Світло-Україна. Риеддана до Росії на основі своїх власних прав, вона зносить безліч кривд. Її права призабуто тепер вона не яко сестра спорідненого народу, а яко раба мусить терпіти все, що тільки може ти нещасного в житті народу. Коли довше поїдає теперішній порядок, в якім все, що українське, зневажається, в якім на нас накинено чужу промигу, при якім ми живем немов чужинці на владі землі, в своїй старій Батьківщині, тоді Україна загубить свій відвічний народній скарб і перенеться в нового недоляника... Неваже ми своїм діттєм заслужили на таку ганебну долю? Ні! Але і заслужимо на неї, коли не будемо нічого робити спокійно дивитися, як убивають на наших очах й більший божий дар — народне життя з його хом, ідеєю і метою, до якої вона повинна змати“. Але Україна — думав Білозерський — не може власними силами вдергати своєї державної мостійності. В такім разі вона найдеться між лькома вогнями і скоріше чи пізніше постигне гірша доля ніж Польщу. Треба довести до того, що Славяне занехали давню незгоду та зєднались

у велику семю. На думку Білозерського „жаден з славянських народів не повинен так дуже бажати незалежності ѿ підбурювати інші славянські народи, як ми, Українці. В своїй минувшині ми бачим і приклади плодів рабства і витривалості в борнї за власні права. І коли ми, свідомі значіння боротьби своїх предків, лишимо ся спокійними свідками неправди, коли нас не навчить приклад вимерлих народів, коли ми не подбаємо за власну прийдешність, тоді зовсім справедливо постигне нас доля тих народів. Але ми сього не сміємо зробити ѿ будемо берегти народній скарб для кождої майбутності“.

Про якусь окрему місію славянських народів уже говорило ся і в статуті Кирило-Методіївського Брацтва і в „Правилах для членів“. Може найяснійше сформулював сї ідеї Микола Костомарів у двох відозвах товариства та в „Книзі битія українського народу“. В першій з них „До Українців“ маємо деякі доповнення до виложених вже ідей товариства. Всі Славяне повинні зеднати ся, але так щоб кождий славянський народ (Москалі, Білоруси Українці, Поляки, Чехи, Словаки, Словінці, Сербо Хорвати ѿ Болгари) творив окрему республіку та правив собою не вкупі з іншими, але щоб кождий з них мав свою мову, свою літературу та свій окремий громадсько-політичний лад. Славянською спілкою мав би управляти сойм або славянська рада де збирали ся-б посли від усіх славянських рес-

блик і обговорювали би справи, які відносять ся
цілого славянського союзу. В кожній республіці
час вибирається президент, а так само прези-
дента цілого союза. Не тільки посли, але й уряд-
ники мали бути виборні. Наприкінці зазначувала
довзва, що піддається під розвагу „братьям Укра-
їнцям, мешканцям обох берегів Дніпра“. Кінець
довзив характеристичний з того погляду, що велить
країнцям прочигати уважно відозву й задумати ся,
чтобсяс ягнити згадану мету. Щойно по уважнім роз-
мінню справи, „коли настане слушна пора заго-
ріти про се“, Бог пішле їм розум і мудрість.
орівнати з сим Шевченкове гасло „Боріте ся — по-
орете“, бо Бог помагає тільки борцям, — а ріжниця
ж тихим роздумуванням, пропонованим Костомаро-
вим, і громовим покликом Шевченка до бою — від-
азу кидається у вічі.

Друга відозва Костомарова „До братів Москалів
Поляків“ цікава не тільки як документ до вия-
влення ідей Кирило-Методіївського Братства, але
яко одно з джерел Шевченкового славянофільства
напр. в його „Посланію“). „Браття Москалі і По-
ляки, — читаємо тут, — отсе говорить до вас Укра-
їна, нещасна сестра ваша, яку ви роспяли й заму-
или, але вона не памятає лиха, готова простити
ам усе та проливати свою кров за вашу водю.
Прочитайте отсе братерське посланіє, роздумайте
обміркуйте справу вашого спільноговизволення,
рохиньте ся зо сну та дрімоти, викорініть з ваших

сердець безглазду ворожнечу до себе, запалену ца-
рями й панами на загальну погубу вашої спільно-
вілі, засороміть ся ярма й кормиги, що давить ваш
плечі, засоромте ся вашого власного зіпсуття, про-
кленіть навіки святотатські імена земного цара
і пана, виженіть з вашої душі дух невіри, занесе-
ний романськими й германськими народами, та дух
заскорузlosti, натхнений Татарами. Перейміть ся
питомою Славянам любовю до людства, згадайте
також про ваших братів, що мучать ся в шовкових
німецьких оковах і в турецьких кітях, і нехай буде
метою життя кожного споміж вас: славянська спілка
загальне братерство, мир і любов Господа нашого
Ісуса Христа“.

Третя річ Костомарова се месіянська ідеалі-
зація українського народу. Ідеалізуючи за прикла-
дом інших славянофілів патріярхальне славянство
в протиставленню до Герман, „Книга битія“ уважає
український народ найчистійшим представником слав-
янської демократичної стихії, непокаліченої ні пол-
ськими ні московськими впливами. В протиставленню
до польської неволі й московського царства „Укра-
їна не любила ні царя ні пана й витворила у себе
козацтво-брацтво, до котрого кожний, вступаючи,
був братом інших, хочби був паном чи невільником,
— щоб був християнином. І з дня на день росло
козацтво та множилося. І скоро всі люди стали б
козаками, себто вільними й рівними, і не було б
пад Україною ні царя, ні пана, крім Бога єдиного,

за прикладом України те саме стало ся-б у Польщі, потім і в інших славянських землях". Та московський царь поділився Україною з польськими панами. Україна боролася проти того. „Се була найсвятійша й найславнійша війна за свободу, — зведви чи знайдеться в історії подібна їй, — а розділ України — се мерзене діло, яке тільки можна знайти в історії". На Лівобережжю Московщина, на Правобережжю Польща знищила козацтво й „згинула Україна. Але се тільки так здається ся. Не згинула вона, бо не хотіла знати про царя, ні пана, а хоч і був над нею царь, — але чужий їй, і хоч були пани, — але чужі, і хоч з української крові були сі виродки, але вони не поганять своїми устами української мови й не називають себе Українцями... Україна лежить у могилі, але не вмерла. Бо голос її, що накликає всю Славянщину до свободи та брацтва, розійшовся по славянському світі. Встане Україна з своєї могили та знову кликне до своїх братів Славян... І стане Україна незалежною річчю посполитою в славянському союзі. Тоді скажуть усі народи, показуючи на те місце, де на карті буде намальована Україна: „От камінь, відкинений будівничими, — а він ліг основою всього"".

Та не тільки відкиненому будівничим каміневі не судило ся тоді лягти основою всього, але й сам Костомарів почав щораз більше віддаляти ся від молодечих мрій і вкінці з проповідника державної самостійності України в Федерації славян-

ських народів став проповідником допущення української мови в літературі для домашнього обходу та проповідником теорії, що „коли українському народові суджено загинути, то нехай так буде“. Ступнево йшов Костомарів до того. В 1860 р. (це був час, коли Шевченкова музаз незвичайною силою гніву звернула ся проти найбільшого гнобителя України—царської Росії) видавець „Колокола“ Герцен надрукував лист Костомарова до себе (без підпису, п.з. „Україна“) де ось чого бажав ще Костомарів: „Ми бажали-б крім того (крім домагання, щоб український народ користувався перед законом рівними правами з дворянством), щоб правительство не лише не перешкоджувало нам, Українцям, розвивати свою мову, але щоб помогло нам у цій справі й видало розпорядок, щоб у школах, котрі, як воно само заявило, заведеться для нашого народу викладано предмети на рідній, зрозумілій йому мові, а не на офіційльній російській, бо інакше український народ виучуватиме тільки слова, але не розвивати своєї відомості. Більше ми не будемо жадати й домагати ся для себе властиво нічого — крім спільних з усією Росією бажань. Навпаки, ми бажали-б, щоб усі інші Славянин злучилися з нами в один союз, навіть під скіптом російського царя, коли той царь стане володарем вільних народів, а не всепажерливої татарсько-німецької Московщини. В будучім славянськім союзі, в який віrim і якого очікуєм, наша Україна (Полуднєва Русь) повинна становити

крему державну цілість на цілім просторі, де над
од говорить українською мовою, з захованнем одно-
ти, основаної не на погубній, мертвій централізації,
ле на ясній свідомості рівноправності та своїх
ласних користей. А щоб наші потомки побачили
е, що ледви якому Симеону з нашого покоління
уджено бачити, треба, щоб Славяне очищувались
своїх давніх упереджень! Хай же ні Росіяне, ні
Іоляки не називають своїми земель, заселених
нашим народом“.

Недурно найдено в часі трусу Костомарова
1847 р. на столі у нього „Звідомленнє слідчої
комісії 30 мая 1826 р.“ про змагання „Зєднаних
Славян“. Багато дечого запозичило „Кирило-Мето-
ціївське Брацтво“ з „цілей і правил“ „Зєднаних
Славян“. Останнє товариство, засноване в Київ-
щині між 1823—1825 р., ставило собі головною
метою визволенне всіх славянських племен від або-
лютизму, усуненне національної ненависті, що істну-
вала між деякими споміж них, і злуку всіх заселе-
них ними земель у Федеративний союз. Задумувано
значити докладно межі кожної держави, завести
у всіх народів форму демократичної парламентарної
управи, зложити конгрес для завідування справами
союза та для зміни загальних основних законів
у разі потреби. Зрештою полишувано кождій державі
внутрішній устрій і незалежність в укладанню своїх
партикулярних прав. І „Зєднані Славяне“ були тої
гадки, що народ не може стати інакше свободним,

як тільки ставши моральним, освіченим і промисловим. Та братчики внесли новий важний чинник до своїх ідей — виразну національно-українську політичну свідомість.

Всеславянська ідея мала на Україні зовсім інакшу форму, як у Москві, де вона була тільки засобом простерти колись царську руку й на ті славянські народи, яких не злила ще Росія в своїм морі. А на Україні мала ся ідея відразу ясну форму Федеративного союза Славян, в котрім кожда народність хоронила б свої окремішності при загальній особистості і громадській свободі. Зазначена ріжниця відбила ся і в характеристичних словах Костомарова в 50 рр., коли він ось що сказав на адресу московських славянофілів і демократів-централістів: „Ви бажаєте погодити те, чого не можна погодити, служити Богові й мамоні, бажаєте державної цілості та проповідуєте свободу. Або піддержуйте державу й тоді признайте необхідність цензури, „ІІІ отдельенія“, Петропавлівської кріпости й цілковитого закріпощення думки та слова, або ризикуйте державою, будьте готові на її розклад, коли бажаєте свободи. Російська держава неможлива без самодержавя і централізму“.

Всеславянські мрії братчиків, що лишили сліди в Шевченковій поетичній творчості в таких висловах, як у бажанню, „щоб усі Славяне стали добрими братами і синами сонця правди“, використали московські, правительственні та громадянські,

круги для своїх обєдинительних цілей. Та й сам Костомарів став з проповідника політичної самостійності України ідеольготом аполітичного й лише культурницького україnofільства. В його численних наукових історичних працях нема зрозуміння змагань козаччини до державної незалежності України. Оповідаючи про Виговщину, Костомарів став по боці „черні“ й Запорожа, котрі підперли московського царя проти самостійницьких і автономістичних змагань козацької старшини. Через те й тяжко було йому дійти до справедливої думки про московську політику від Чорної Ради 1663 р. до Мазепи включно.

Так само становище Панька Куліша до української державності було наскрізь негативне. На його думку Москалі виповнили своє призначення, бо створили велику державу, а Українці, боронячи своєї державної самостійності від Польщі й Москви, змарнували свої духові сили на справу, до якої не мали жадного природного хисту. Бачимо, як з смертю Шевченка (1861) перестало бити джерело української державності серед братчиків і близьких до Кирило-Методіївського Брацтва людей. Глухо ставало на Україні наслідком ріжних доносів і польського повстання в 1863 р. Московське правительство, побоюючи ся українського сепаратизму, заборонило уживання української мови в народніх школах, яке приніс час реформ по розбиттю Росії в кримській війні, заборонило друк українських підручників,

а багато українських діячів арештувало й покарало засланням. Правда, на короткий час заблис невисипущою організаційною і науковою працею південно-західній відділ Географічного Товариства в Київі, та 16 мая 1876 р. мов грім з ясного неба спав на Україну соромної памяти указ, що забороняв друкувати в Росії всякі наукові, популярні й перекладані твори, театральні вистави, концерти, навіть тексти під нотами в українській мові. Серед української суспільності запанував байдужий або ворожий до самостійного розвитку українського народу настрій. Московська школа й позашкільні впливи, безполітичність і мертвота українофільського культурництва й негація всякої народності у частини найгарячішої та найздібнішої молодіжі (під впливом неперетриваних соціалістичних думок) — все те складало ся на ту атмосферу, яка зробила чужими для українства й далекими до самостійницьких українських змагань навіть таких відомих провідників тодішнього революційного народництва, Українців по походженню, як Стефановича, Дебогорія-Мокрієвича, Лизогуба, Кибалчича, Желябова, Волховського, Кравчинського й інших. Правда, між українськими народниками можна було стрінугти й таких, що мріяли про щось в роді Української Республіки з давнім козацтвом, Січю і гетьманами, але поза мрії не пішли вони ні на ступінь далі, а відношенне загалу до українського життя було зачо боязливе. І се відношенне боязливих на-

тур на протязі більше ніж четвертини століття до українського життя підхопив дуже влучно наш знаменитий сатирик Володимир Самійленко в сатирі „На печі“:

Хоч пролежав я цілий вік на печі,
Але завше я був патріотом;
За Україну мою чи то в день, чи в ночі
Мое серце сповнялось клопотом.

Бо та піч не чужа, українська то піч
І думки надиха мені рідні;
То мій Луг дорогий, Запорозька то Січ,
Тільки в форми прибралась вигідні.

Наші предки колись задля краю свого
Труд важкий підіймали на плечі;
Я-ж умію тепер боронити його
І служити, не злазючи з печі.

Еволюція значна зайшла від часів,
Як батьки боронились війною;
Замісць куль і шабель у нових діячів
Стало слово гаряче за зброю.

Може зброя така оборонить наш край,
Але ѿз нею прекепська робота:
Ще підслухає слово якесь поліцай,
І в холодну завдасть патріота.

У мріях він скликав численні полки з тих, що
охочі були стати за свій край, а слово мав на те,

щоб ховати думки, як що зраджували їх його очі.
До письменників кликав в думках, щоб світили над
українською нічю, але небезпечною річю уважав він
мати українську книжку в руках. Отже:

Ще стоїть Україна, не вмерла вона,
І вмирати не має охоти.

Кожда піч українська — фортеця міцна,
Там на чатах лежать патріоти.

Збудити їх для невтомної праці для добра
свого народу старав ся і своєю науковою і публі-
цистичною і громадянсько-політичною діяльністю
і навіть кореспонденцією творець Молодої України
Михайло Драгоманів. Приневолений виїхати 1876 р.
за кордон, осів у Швейцарії, прорубав Україні вікно
до західньої Європи, а перед самими Українцями
новим світлом освітлював минувшину, вчив їх ро-
зуміти минуле й сучасність, уникати фраз, стерегти
ся фальшивості й нейтральності, а зате послідовно
звертати очі на істотне й основне, що мало-б практи-
чичне приложення. Був ціле життє гарячим про-
повідником реальної праці, яка на українськім ґрунті
повинна бути тільки українська та в користь України,
а „кожна людина, яка покинула Україну, кожне
слово, сказане не по українськи, кожна копійка,
видана не на українську справу, є великою втра-
тою з народньої скарбниці, яка при нинішніх по-
рядках нізвідки не вернеться і за яку доведеться
розплачувати ся нашим нащадкам“.

В перших роках еміграції хилив ся до думки, до треба відірвати Україну від Московщини. Чув реальний ґрунт до того в революційнім настрою їх земляків, котрі поручили йому веденне української політики за кордоном, в настрою, викликанім трашним указом з 1876 р., виданим в цілі здавлення всякого сепаратизму України від Московщини. В другій половині 1876 р. вислав Драгоманів до львівської „Правди“ полемічну статтю п. з. „Опізнаймо ся“, яка однаке в „Правді“ не появилася, але в „Друзі“ в січні 1877 р. „Перед нашими патріотами — писав там між іншим Драгоманів — європейськими дорогами, або просто вирватись укупі з своїм народом з під російської держави, також австрійської угорської: і я нічого не скажу проти тих, хто не зізиком і не в чотирьох стінах, а ділом почне до того йти, — або користуватись усіким прогресивним ступнем тих держав і тих громад, з котрими наш народ звязаний, особливо всякими демократичними інституціями й напрямками“. Далі зазначив Драгоманів, що проти сепаратизму принципіально ніколи нічого не говорив.

В Женеві почав видавати Драгоманів 1878 р. неперіодичні збірники п. з. „Громада“. В переднім слові до них ствердив, що ніхто не може перечити, що така сила народу, як українського, коли була на своїй волі і в спілці, то здоліла-б що небудь здобути доброго для себе й стати в пригоді для сусідів. Тільки-ж віддавна все те, що робилось на

нашій землі й довкола, вело не до того, щоб пізнійше звести наші громади в спілку, а щоб розбити й ту спільність, яка була й сама по собі й поміж громадами й поміж людьми в кожній громаді. Між причинами цього явища найперша та, що територія України лежить на великім шляху, через котрий перлися в Європу степовики. Згадав тут Драгоманів і за 50 рр. XIX в., коли серед освічених молодих людей на Україні почали виробляти ся думки про те, щоб підняти хліборобів, вигнати всяке панство й начальство з України та збудувати на ній вільну козацько-селянську державу або хочби повернути таку свою волю, яку мали Українці за часу гетьманів. Однаке таких людей було мало й „хлопоманський“ рух притих. „Безперечно—стверджує Драгоманів—Українці багато стратили через те, що в ті часи, коли більша частина інших людських пород в Європі закладала свої держави, їм не довелось того зробити. Як там не єсть, а своя держава, чи по волі, чи по неволі зложена, була й досі ще єсть для людей спілкою задля оборони себе від чужих і задля впорядкування своїх справ на своїй землі по своїй волі. Безперечно, що колиби Українці перш усього вибились зпід чужих держав і заложили свою, вони-б стали також, як і інші породи, самі мізкувати, щоб полегшити ту біду, від якої терплять скрізь люде“.

Хто загляне до відповідей впорядчика в 2 ч. „Громади“, знайде там тверезу заяву Драгоманова

до не любив бавити ся фразами та мріями, а ціле
важе виповнив невсипущою працею. Драгоманів
зазначив притім, „що український, навіть державний сепара-
тизм на чисто українській землі не був би ділом
овсім шкідливим для людського поступу, — мав би
вою історичну вартість, якби він був не як дуля
кишені, а як одверта політична партія, хочби така,
як напр. польський сепаратизм“. Однаке Драгома-
нів зазначив притім, „що український сепаратизм
не наша (його) віра“. Свої погляди на політичний
бік української справи зясував Драгоманів ураз
Михайлом Павликом і Сергієм Подолинським
„Програмі“ на вступі періодичної „Громади“ за
надолист* грудень 1881 р., де читаємо: „Україною ми
звемо всю сторону від верху ріки Тиси в теперіш-
нім угорськім королівстві, на заході сонця, до
р. Дону на сході й Кубанську землю в теперішнім
російськім царстві, — в д верху Нарева на півночі
до Чорного моря на півдні, усю ту землю, де гурт
народу говорить українською мовою. В сїй частині
найбільша частина всіх здобувачів, себто хліборо-
бів і робітників, Українці. Напроти того велика
частина чужинців: Поляків, Жидів, Німців, Угрів,
Москвинів (Руських) належить до тих, що їх звуть
вищими, правдиве неробочими, станами, котрі тільки
вжиткують працю правдивих робітників. Тепер вла-
сне сї чужинці, котрих наслали на Україну ті дер-
жави, що поневолили її в старі часи, та ті переверні,
що до них пристали, панують над Україн-

цями і в господарстві, як люде багатші, і в політичних справах, як начальства. Всякому народові шкодить неволя під чужими людьми, а з другого боку серед громад не мусить бути непрацюючих станів, а мусять вони складатись з самих здобувачів. Ось через що майже все одно: чи увільнити Україну від панування чужинців, чи увільнити громади українських здобувачів від непрацюючих станів: і так, і так пани всяких пород повинні хоч усі стати робітниками, хоч покинути Україну. Інша річ працюючі громади волоські, болгарські, сербські, грецькі, московські, мазурські (польські), німецькі виселки, ремісники польські, жидівські й інші, що живуть у нашій країні: вони мусять мати в усьому рівне право й однакову волю з Українцями. Їх товариства й громади будуть вільні від усякого примусу до звичаїв чи мови українського гурту, матимуть волю закладати свої школи: нижчі, осередній й вищі, й волю приставати до всякої спільноти з гуртом тих народів, від котрих відійшли до України ті громади, виселки й товариства. Такі працюючі чужинці будуть для Українців узлами, котрі привязуватимуть їх до всіх сусідніх пород (націй), з котрими Українці повинні приступити до всепородньої вільної спілки (інтернаціональної федерації)“.

Як бачимо, ідеї Кирило-Методіївського Брацтва відновив Драгоманів, визволюючи ся заразом з його всеславянської месіянської виключності. Се тим більше

каве, що програму Костомарова з 1846—47 р. ажав Драгоманів ідеалістичною і дивував ся, що стомарів і його приятелі, які в 60 рр. керували раїнським рухом, не виявили ніякої нової політичної програми, а й стару так заховали, що про її докладно не було нічого звісно до самої смерті Костомарова. „А тимчасом основні думки Костомарівської програми 1847 р., — писав Драгоманів, а власне думка реформи всієї Росії на підставі тономії країв і на ліберально-демократичному інцизу, а також думка про солідарність коли союз Славян з захороною індивідуальності кожної австрійської національності — могла добре пристоситись і до реальних обставин Росії, Австрії та балканських земель, навіть без конечного державного панславізму, звісно, непрактичного, по крайній мірі тепер на теперішню добу, й могла б дати країнцям досить видну політичну ролю у великих горічних подіях останнього й будучого часу. Тут не можу не замітити, що програма „Вільної Спілки“ просто потрапля в слід програми Костомарова“.

Таке написав Драгоманів уже по опублікованню Спроби української політично-соціальної програми “„Вільної Спілки“ (книжкою по московськи, в Женеві 1884 р. п. з. „Опытъ Украинской политico-социальной программы“). Вже в згаданій вище „Програмі“ Громади підкresлювали автори, що на Україні, а може менше ніж деинде, можна сподівати ся,

щоб начальства й панства по волі зrekлись своє панування й через те простому народови на Україні не обійтеться без оружного бою і повстання, однаке у вступі до програми „Вільної Спілки“ прийшов Драгоманів до глибокого переконання, що бодай в його часах неможливий був практичний рух жадної окремої частини бувшої Росії без руських її частин та спільної політичної реформи цієї держави. Драгоманів неуважав себе компетентним виробляти всеросійську політично-соціальну програму, а тільки виробив її для України. З цим даним глибоким переконанням Драгоманова стояла звязка й те, що протягом чотирьох літ загубилася федеративна ідея і у „Вільній Спілці“ виступило тільки домагання автономії.

Згідно з проектом Драгоманова Україна розподілялася на чотири автономні частини: польську (східні частини сідлецької й люблінської губерній, полудніві повіти городненської, пинський і мозирський повіти минської губ. і волинська губ. крім полуднево-східної частини, себто повітів житомирського й новгородволинського по ріку Случ), київську (південносхідня частина волинської губ., київська губ., чернігівська й полтавська без полудневосхідної частини (себто повітів константиноградського, полтавського, кобеляцького й другої половини кременчузького), одеську (подільська губ., бессарабська, херсонська, західня частина катеринославської (по Дніпро) й таврійська губ. крім

їїтопільського й бердянського) й харківську тїтопільський і бердянський повіти таврійської, південно-східні повіти полтавської губ., харська губ. і полудневі, слобідсько-українські повіти єскої й воронізької губ.). Кубанщина входила козацькі землі.

Члени „Вільної Спілки“ повинні були відшувати в ріжних місцях і класах населення України дки про давню волю й рівноправність, як напр. самоуправу повітів по так званому литовському праву, міст що так званому магдебурзькому праву, світську й церковну самоуправу громад і волої, про брацтва, про козацьку самоуправу (сотень, іків всієї Гетьманщини), про ріжностанові зїзди власах Гетьманщини, про Січ і вольності запольського товариства і т. ін. і т. ін., — піддерзати такі спомини й підводити їх до теперішніх діяль про волю й рівність в освічених народів.

В примітках до програми Драгоманів збивав іку, буцім-то спеціалізація діяльности в користь аїнського народу се вузьке змаганнє або не- жичне з огляду на те, що підставою політичної льности тепер є держава, а не національність. ю окремішність не тільки безпосередно відчуває аїнський народ, але навіть поверховний погляд має показує, що українська нація зайняла вину, доволі однородну географічну територію: й чорнозему від Карпат до північного збоча вказу, край, східну частину котрого (від доліп-

нього Дону до Каспійського моря) Українці швидко заселюють на наших очах, поконуючи тут суперництво Москалів. „Хоч трохи уважне вивчене географічних окремішностей цього краю та його положення у відношенню до інших країв (Україна з Білорусьою се край чорноморського басейну, Польща й Литва — балтійського, а Великоросія — балтійсько-каспійського й північного) без сумніву відріє кожному існуванню окремих завдань йої внутрішньої й зовнішньої політики, які раціонально розвязати можна тільки при певній самоуправі цього краю, можливій тільки при свідомості його населення своєї одности та своїх інтересів. Коли складаного отсе додамо, — писав Драгоманів, — і по признанню всіх обсерваторів українського народу українська нація, число членів котрої і тепер уможна означити на 20,000,000 (1884 р.), — далі не позбавлена фізичних і моральних признаків найменшої людяності й доказала в своїм минулім здається до культури, не уважаючи на неприхильні умовини. — то ми тим більше мусимо признасти, що український народ може представити не тільки природне, але й вдаче поле для приложения сих осіб, котрі забажають служити розвиткові людства. Посвячене себе праці на користь розвитку українського народу не тільки може вповні задоволити особи, що піднялися до розуміння загальні людських інтересів, бо загально-людське се не інше, як цілість найкращого та всім вигіднішого”.

окремих націях, — але вільна й розвинена українська нація буде очевидно не найпосліднійшим леном в людській семі. Український рух, що провляється все з щораз більшою настирливістю останнім десятилітю, і в найнаївніших своїх асах дійсно не мав іншої цілі, як повернути країнську націю в семю культурних европейських ародів, у котру вона входила до кінця XVII в., оки розділ України не підірвав її сил, поки демократична російська держава не повела тяжкої до переходу межі між величезною більшістю Українців західньою Европою і поки державна централізація, як все висушує, не спараліжуvalа розвитку українських культурних осередків. У теперішнім часі відома діяльність в користь горожанської свободи самоуправи населення України, а також зedдання освічених кляс з масами народу очевидно поможе країнській нації скоротити ту віддаль, яка витворилася в останніх століттях між її розвитком народами Європи, котрі далеко випередили її, — ета, якої вже самої по собі не можна не прияти гідною зусиль морально розвинених людей, зокрема вигодованих серед українського народу завдяки його праці". На дальшім місці підніс рагоманів бажаність, щоб „ініціатори визвольного уху на Україні в своїх зусиллях коло здобуття політичної освіти звернулися до безпосередніх носин з культурною Европою, чекаючи, коли вся країна з масою свого населення, одержавши по-

літичну волю, знову безпосередно приєднається до числа країв, що творять культурне людство!"

Дуже важне в поясненнях Драгоманова програми те, що він уважає Україну під географічним оглядом окремою і суцільною цілістю для себе. Нажаль, Драгоманів не тільки не договорився в своїй програмі до необхідності української державності, але й твердив, що реальне розуміння положення інтересів українського населення повинно привести до переконання, що не лише в теперішній часі його свобода й розвиток тісно звязані з волею і розвитком інших населень Росії, але й що взагалі відділення українського населення від інших областей Росії в окрему державу (політичний сепаратизм) се не тільки в кождім разі крайно трудна справа, коли не неможлива, — але, при певних умовах, зовсім непотрібна для яких би то не було інтересів українського народу".

На думку Драгоманова повстання Українців рівночасно проти Росії й Австрії, при тодішній мілітарній силі обох держав і при великих польських претенсіях на українські землі, було неможливе. Далеко не такою утопійною справою уважав Драгоманів відірвання українських земель від одної держави до другої. Виключав, щоб Австрія могла забрати всю Україну, а переходу австрійської України до Росії не бажав, бо він приніс би українському народові ще більшу неволю. При сих роздумуваннях відогравала немалу роль та обставина,

до австро-угорське правительство в справах східної олітики йде сліпо за вказівками реакційної української польської шляхти. З таких причин відосив ся скептично до плану Гартмана-Бісмарка та гавив ся критично до ідеї самостійної Української Республіки, проголошеної в 90 рр. українськими єднодемократами й радикалами в Галичині за своє олітичне гасло. Він перестерігав тільки своїх найпринаймніш учеників, щоб не сходили з дороги федерацізму...

Пояснене свого становища до української державності дав Драгоманів у 1893 р. в „Листах на адніпрянську Україну“, де написав таке: „Ось і я, якщо „нападав“ на український сепаратизм, то тільки а розмови про те, щоб виділити російську Україну окрему від Росії державу. Та, властиво кажучи, навіть і на сей сепаратизм ніколи не „нападав“ принципіально, бо нічого не можу мати проти нього принципіальної точки погляду“. Від такого становища до признання необхідності української державності й відірвання України від Росії був тільки один ступінь і сей ступінь зробив Драгоманів ще часах свого редактування перших томів „Громади“ праці: „Пропащий час. Українці під московським арством“.

Характеристичний вже сам заголовок праці, де ім'я час побуту України під московським обухом названий пропащим. Льогічний вихід з досліду Драгоманова тільки один: цілковитий відрив України

від Росії. Про передсмертне становище Драгоманова до української державності, лишéне нащадкам для виконання яко його заповіт, нема двох сумнівів. Коли болгарський амбасадор для Київа проф. д-р Іван Шишманов, зять Драгоманова, переїздив у дорозі з Болгарії на Україну через Львів, мав з ним розмову кореспондент „Діла“. Перед ним згадував д-р Шишманов, що Драгоманів ніколи не забував вказувати болгарським політикам на самостійність українського народу й окремішність його від московського та заповідав неминучість створення Української Держави. Сі слова Драгоманова пригадав Шишманову царь Фердинанд, переглядаючи з ним перед його відїздом до Київа мапу України.

Молода Україна й українська державність.

Приймаючи до своєї програми гасло незалежності Української Республіки, галицькі соціалдемократи, а пізніше й радикали робили лише льогічний існовок з думок і діяльності свого великого учня — Михайла Драгоманова. Стоячи на реальнім рунті поділу України поміж три держави: російську, венгрську й угорську, рахуючи ся з їх мілітарною илою та знаючи добре на підставі історії й сучасності протиукраїнську роль Поляків, Драгоманів важав міродатними тільки факти, які молодим його чепикам могли застутити мрії й фантазії. Бо ж усі цеали починали ся мріями, а в міру того, як сими ріями переймали ся щораз ширші круги, а далі й ародні маси, вони ставали дійсністю.

Так було і з мрією про незалежну Українську державу в молодих ідеалістів-учеників Драгоманова. Ініціатором гаслом найперше захопила ся молодь, далі ініціююча частина старшої інтелігенції, а потім уже всі селянства й робітництва. Тільки для молоді були доступні думки праці Юліяна Бачинського «Україна Irredenta», виданої в 1895 р. накладом ениса Лук'яновича як IV випуск „Універзальної бібліотеки“ (Перші розділи появилися в „Народі“

за 1893 р.). Що тоді було пророкуваннєм, читаєм тепер яко самозрозумілу річ, а саме, що „Україна тепер (1895 р.) мовчить: її звязано, сковано; а найменші ознаки протесту, найменші прояви сепаратизму нищать ся безоглядно уже в самім їх зароді, — і виставлена на жир обом сусіднім націям, здавлена, поки-що мовчить... Але з вибореннем конституції в Росії річи будуть уже цілком інакше стояти. Тоді рушить ся і Україна, розкута, проголосить і вона своє слово, і вона упімнеть ся тоді різко за своє право до життя. Настане тоді страшний час... Мов грім залунає над Україною проймаючий оклик мести і страшної відплати... Тоді-то і кинеть ся вона на своїх „братів“-сусідів... Тоді і виложить вона одверто на стіл і своє право до життя: право на політичну самостійність, право бути своїм паном в своїй власній хаті!“ „Політична самостійність України, — писав автор, — себто політична окремішність України, не лише супроти Польщі, але також супроти Великоруси, умотивована тим, що не лише одній Польщі, але також й Великоруси виставлена вона на перші стріли економічного й культурного визиску; обом їм виставлена вона на жир, обидві вони тягнуть з неї поживні для себе соки... Отже таке саме становище, яке займе Україна супроти Польщі, мусітиме, зайняти вона і супроти Великоруси. Як проти Польщі, так і проти Великоруси мусітиме вона виступити до бою; проти обох тих націй мусітиме добивати ся політичної окре-

ішності, політичної самостійності. Політична самостійність України се *conditio sine qua non* (необхідна умова) її економічного й культурного розвитку, мова взагалі — можливості її існування⁶. Можна собі тепер представити, — кінчив автор IX озділ своєї праці, — яка тяжка, розпучлива боротьба з Україну; скільки посвящення, скільки енергії фізичної і духової прийде ся їй видобути з себе, скільки жертв матеріальних і крові зложити на артівнику Вітчини! Буде се друга воююча Ірландія. А сей період — найкращий період життя української уржуазії. Україна — для себе! От і її девіза. Ільна, велика, політично самостійна країна, одна нероздільна від Сяну і Кавказ! — се її прапор!⁷

Автор підкреслив потребу попри боротьбу з російським абсолютизмом розпочати серед української успільноти пробуджування думки про політичну самостійність України, бо ся справа їй так, скорше і пізнійше, мусить вийти на денний порядок, а чим скорше ся думка прийметь ся серед української успільноти, тим лекша буде її боротьба за неї. За думку автора одинока партія, яка могла піdnяти боротьби за політичну самостійність України, була радикальна партія, бо без політичної самостійності України неможливе було здійснення основних бажань її програми.

Однаке радикальна партія щойно на своїм останнім зїзді в 1896 р. поклала домагання політичної

незалежності українського народу в основу своїх економічних і політичних домагань. В проголошенню небайдужості здобуття політичної незалежності українського народу випередили радикальну партію українські соціалдемократи, що в своїм органі „Робітнику“, редактованім Миколою Ганкевичем, проголосили сеє гасло в 1895 р. яко одне з головних своїх домагань. Слідом за соціалдемократами й радикалами також націоналдемократи на своїх установчих зборах в 1899 р. признали політичну незалежність українського народу яко головне своє домагання.

З особливим запалом підхопила українська академична молодь ідею державної самостійності України. На урочистім вечорі в честь Шевченка в 1897 р. у Львові українська молодь устами тодішнього голови студентського товариства „Академична Громада“ Ісидора Голубовича проголосила політичну незалежність українського народу яко ідеал молодіжи. Три роки пізніше, в 1900 р., другий з'їзд академичної молодіжи у Львові проголосив по рефераті теперішнього посла до австрійського парламенту й автора брошури про „Самостійну Україну“ (видання Союза визволення України) в першім році війни Льонгіна Цегельського другий раз політичну незалежність українського народу як ідеал молодіжи. Сей ідеал прийняв і тодішній орган української молоді „Молода Україна“; відгомоном його була жива дискусія в українській пресі, в якій між іншими забрав голос і Роман Стефанович, виступивши

статі „Самостійна Україна“ з відповідю на глумливу статю „Буковини“ про „Українську державу“.

Тринадцять літ пізніше на другім всеукраїнськім студентськім зізді в липні 1913 р. у Львові Дмитро Донцов у своїм рефераті про „Сучасне політичне положення нації і наші завдання“ ствердив твореннє ґрунту під одну, спільну програму української нації по обидва боки кордону. А такою програмою мусіла стати програма сепаратизму, бо сучасний момент як найбільше сприяв евентуальній реалізації сепаратистичної програми. Яко гасла дня означив автор чинну участь в австро-російськім конфлікті по боку Австрії в цілі реалізації програми сепаратизму. За сим гаслом пішли австрійські Українці, створюючи для боротьби з царською тюromoю за державну самостійність України Українських Січових Стрільців. В ім'я цієї ідеї написав Донцов свою працю „Українська державна думка й війна проти Росії“ (Берлін, 1915), інформуючи Європу про ідейні й матеріальні підстави самостійності Української Держави.

Думка про державну незалежність України відродила ся серед українського народу і в бувшій царській державі. Коли з кінцем 1899 р. повстала перша українська політична організація „Революційна Українська Партія“, перший свій публичний виступ зазначила вона в 1900 р. виданнem брошурі „Самостійна Україна“.

Доказавши, як персональна унія України з Москвою в Переяславській умові довела до того,

що Українії грозила політична, національна й культурна смерть, автори брошури, хай навпаки льготії подій, виписали на своїм прапорі: „Одна, єдна, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатських гір аж по кавказькі“. Третя українська інтелігенція, що прийшла на місце тої, що спольщилася, і на місце тої, що змосковщилася, стала до кріавової й безмилосердної боротьби за свій народ. „Вона віддає себе на служення сьому великому ідеалові й, доки хоч на однім клапті української території пануватиме чужинець, доти українська інтелігенція не покладе оружія, доти всі покоління Українців йтимуть на війну... Ми існуємо, ми відчуваємо своє існування і своє індивідуальне національне „я““. Наша нація у своєму історичному життю часто була несолідарною поміж окремими своїми частинами, але нині увесь цвіт української нації по всіх частинах України живе однією думкою, однією мрією, однією надією: „Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпат аж по Кавказ“. Нині ми всі солідарні, бо зрозуміли, через що були в нас і Берестечки і Полтава. Ми відродилися з ґрунту, наскрізь напоєного кровю наших предків, що лягли в боротьбі за волю України, ми висосали з молоком наших матірок стародавню любов нашої нації до Вітчини і її свободи і ненависть до насилення над нами. Як не можна спинити річки, що, зламавши кригу на весні, бурхливо несеТЬся до моря, так не можна спинити нації, що лама свої

айдани, прокинувшись до життя. Наша нація ступила на новий шлях життя, а ми мусимо стати на і чолі, щоб вести до здійснення великого ідеалу. Але ми мусимо памятати, що ми тільки оповіщаємо про свою силу, ми тільки його післанці. Сей великий — весь український народ“. І хоч не було на кого напітись, молоді ідеалісти завзялися розбити кайдани про схід сонця свободи: „Ми в останнє виходимо на сторичну арену і або поборемо або вмремо. Ми не хочемо довше бути евнухами, не хочемо довше носити панування чужинців, не хочемо більше знегати на своїй землі. Нас горстка, але ми сильні із нашою любовлю до України! Сини України! Ми як ой Антей, доторкаючись до землі, наберемось усе більшої сили й завзяття. Нас мало, але голос наш зунатиме скрізь по Україні і кожен, в кого ще не підлене серце, озветься до нас, а в кого спідлене, до того ми самі озвемось!“

Правда, „Революційна Українська Партія“ розширилася і з неї вийшло кілька українських партій організацій, але її рівночасно поширилось гасло „самостійна Україна“. Коли під японським ударом повіяло подихом весни в Росії, се гасло ховалося в паразії під маскою жадання автономії, яке почувалося в домаганнях українських клубів першої та другої Чуми, в часописних статтях, на вічах, в листах селян т. д. Відкрито виступила з цим гаслом Українська Народна Партія, що в 1 ч. свого місячника „Самостійна Україна“ (Львів, 1905, за вересень) у пере-

довиці „До українського народу“ писала між іншим:
„Виступаючи в інтересі широких українських мас, ми пильнуємо, щоб сам народ своїми власними силами виборов собі самостійну Україну, бо ми знаємо, що тільки при тій умові ніхто не зможе знов запанувати над Україною, знов видерти всі землі і всі добра з рук українського демосу. І так ми будимо приспані, прибиті, порізнені сили українського народу, стулляємо їх до купи, переводимо в чин і життє і велику спільну силу Українців направляємо на здобуття самостійної України. Самостійна Україна має бути тим сінтезом, тим великим, повним глибокого і широкого змісту словом, в якому зосереджують ся всі думки й бажання рабів, щоб бути свободними, невольників, щоб бути вільними, злидарів, щоб бути маючими, упосліджених, щоб бути рівними, зневажених, щоб бути гідними, усіх Українців, щоб бути людьми-громадянами цілого світу. Перед ясним ідеалом самостійної України хай згинуть усі свари, уся ворожнеча, усе безладде Українців; хай усі стежки, усі шляхи ведуть до неї; хай усім борцям за щастє, за визволення свого народу світить сонце самостійної України“. Дорога до цього — збройне повстання і готовуватись до нього закликувала передвиця.

Основний закон „Самостійної України“, спілки українського народу, зазначував, що Україна є спілка вільних і самоуправних земель, утворених на підставі своїх природних особливостей та окремішностей і

аселених Українцями. Таких земель задумувалось девять: Чорноморська Україна, Слобідська, Степова, Лівобережна або Гетьманщина, Північна, Полісся або Гайова, Правобережна, Підгірська, Горова й Понадморська. Кожна земля задумувала ся як спілка вільних і самоуправних громад. Далі були означення щодо території України, прав горожан, властей, самоуправ, фінансів, військової сили (проект не плянував постійного війська), йшли загальні установи, перегляд основного закону й додаткові установи.

Десять літ велів ждати на себе найближчий орган прихильників державної самостійності України — в бувшій російській Україні. Се була „Вільна Думка“, вихід 1 числа якої винюхала російська поліція. Остання обставина була причиною, що молоді самостійники не ждали на заарештуваннє і виїхали на фронт, щоб там продовжати розпочату діяльність. Уже на протязі трьох років перед вибухом всесвітньої війни вела ся серед української політичної еміграції оживлена дискусія на тему потреби самостійницької політичної акції російських Українців. Ухвалено навіть в 1912 р. видавати у Львові самостійницьку часопись п. з. „Визволенне“. У висліді цієї дискусії оснував ся у Львові Український Інформаційний Комітет, а в звязку з його діяльністю повстала думка оснувати Союз визволення України. Тоді й вироблено проект самостійницької політично-орієнтаційної платформи російських Українців, який послужив у деяких точках підставою для пізнійшої

плятформи Союза визволення України, проголошеної вже в часі війни.

Основники Союза визволення України виходили з заложення, що в такій „тюрмі народів“, якою була до революції російська держава, не було місця для свободного розвитку українського національного життя, що Росія розпочала війну з Австрією між іншим тому, щоб забрати австрійську Україну, де бодай сяк-так могли національно розвивати ся Українці, й там здавити українське національне житте, — і тому стали по боці центральних держав. Здійснене проголошеного домагання державної самостійності України звязав Союз з побідою центральних держав і розбиттям Росії. Практичним домаганням політики Союза була кінцева ціль українського визвольного руху — утворення самостійної незалежної Української Держави або бодай завязку української державності в формі автономії хочби частини українських земель поза межами Росії.

„Зверненнем нашого бойового фронту проти Росії — пояснював політичну плятформу Союза один з членів президії Андрій Жук — забезпечується Українцям змогу проявити себе в тилу армій центральних держав як самостійний національний чинник. Задачею національної політики є незалежно від того, чи в пляни центральних держав входить завоювання України, чи ні, розвиненням самостійницького руху поставити центральні держави перед проблемою самостійної України як перед явищем,

кого не можна-б поминути, з яким треба було-б рахувати ся. В таких обставинах і близьше означене устрою самостійної Української Держави мусіло відбігати від традиційних формул у програмах українських політичних партій і пристосувати ся до форм державного життя центральної Європи. Для того не вставлено до платформи демократичної республіки, тільки конституційну монархію, збудовану на демократичних основах". Забезпеченням демократичного устрою самостійної Української Держави мала бути однопалатна система законодавства, виконувавшого конституційним монархом, з виборним народнім представництвом, і горожанські, язикові й релігійні свободи населення України без огляду на віру й походження. До платформи вставлено й самостійність української церкви й додано до неї уступ про потребу перевести радикальну земельну реформу на користь селянства.

Поставивши собі такі цілі, Союз заходився пригадати Європі призабуту українську справу через популяризацію її в Європі, через видавання інформаційних брошур і книжок, кореспонденцій і т. ін. У вересні 1914 р. видав Союз поклик в українській справі до публичної опінії Європи, а крім цього окремі поклики до народів румунського, болгарського, турецького, шведського, а трохи пізнійше до чеського народу в Австрії. В покликах звернено увагу на небезпеку для інших народів Європи від заборчої політики російської імперії й жадало ся

уваги для визвольних змагань Українців. Викликуючи зацікавлене українською справою, поклики підготували ґрунт для дальшої літературно-інформаційної діяльності Союза.

Інформаційну службу для журналістичного й політичного світа центральних держав сповняв тижневик „Ukrainische Nachrichten“, а для держав порозуміння і нейтральних льозанський журнал „La Revue Ukrainienne“. Для систематичного поінформування західно-європейської публіки про українську справу видав Союз силу публікацій в німецькій, французькій, англійській, італійській, шведській, турецькій, румунській, болгарській, хорватській і чеській мові. Крім того для поширення і поглиблення знайомості з українською справою в чужих краях займалися на місці окремі висланці Союза. Поширенню і поглибленню української державної думки поміж власними земляками, австро-угорськими горожанами й полоненими з України, служив офіційний орган-тижневик „Вістник Союза визволення України“ (від початку 1918 р. під назвою „Вістник політики, літератури й життя“) і численні окремі книжки та брошури, а також спеціальні таборові видавництва.

Союз визволення України бажав, використовуючи міжнародні комплікації, осягнути те, що перед війною мигало перед очима українських письменників і політиків — в одних як мрія, в інших навіть як недалека дійсність. Струна української державності звінела в драмах Василя Пачовського (Сон

країнської ночі, Сонце руїни, Сфінкс Европи), в позіях кращих наших поетів, напр. Франка. В „Мойєю“ (1905) потішив великий покійник свій бездольний народ, що не вічні часи його неволі:

Та прийде час, і ти огністим видом
Засіяєш у народів вольних колії,
Труснеш Кавказ, впережеш ся Бескидом,
Покотиш Чорним морем гомін волії,
І глянеш як хазяїн домовитий
По своїй хаті і по своїм полі.

Але поки-що український велетень спав. Його пробудження ждало все, що було національно свідоме, разом з своєю великою поеткою Лесею Українкою, в казці „Про велета“ якої, написаній в лютім 1913 р. в Єгипті, читаєм такі вірні в приложенню до українського народу слова:

Сон, кажуть, божа благодать,—
ні, часом кара божа!
Спіткала велета у сні
пригодонька негожа.

Ліг велет,— думав, на часок,
та й спить уже століття,
землею заснітив ся весь
і марить про страхіття.

Бо скористали вороги
з його важкої мlostії,

безкарно точать з нього кров
і трощать білі кості.

Вже оснували тіло все
залізними дротами,
припали до глибоких ран
нечистими ротами.

Нераз до серця глибини
сягають хижі руки,
а велет спить камінним сном,
хоч терпить люті муки.

Часами болісно у сні
наморщить густі брови, —
тоді стинають ся й шумлять
гаї, ліси, діброви.

Як дошкулить несвітський біль,
він трохи ворухнеть ся,
по тілу корчі пробіжать,
уся земля здрігнеть ся.

Та не боять ся вороги,
гадають: „Ет, примара!“
Але ущухне божий гнів,
минеть ся й божа кара.

І встане велетень з землі,
розправить руки грізні
і вмить розірве на собі
усі дроти залізні.

„Все, що налипло на йому,
одразу стане руба“...
Хлопя спинилося. Нам обом
Волоссє стало дуба.

„Коли-ж він встане? тремтячи,
спитала я хлопчину.

— „За рік, сто рік чи за безрік,
а може й в сю хвилину“.

Таку казку оповів авторці в дитячім віці у Ріднім Краю малий сільський хлопчина, без жадної тенденції. Скільки разів згадувала Леся Українка свій Рідний Край, стільки разів пригадувала собі сю казку. На жаль не судилося їй побачити здійсненим того, що прочула своїм віщим духом на передодні всесвітньої заверюхи, яка принесла революцію Росії й волю Україні.

Відродження української державності.

Яка краса: відродження країни!

Ще рік, ще день назад тут чувся плач рабів,
Мовчали десь святі під попелом руїни,
І журно дзвін старий по мертвому гудів.

Коли відкільсь взяла ся міць шалена,
Як буря, все живе скопила, пройняла,
І ось дивись,— в руках замаяли знамена,
І гимн побід співа невільна сторона.

Так спить орел,— і враз, розкривши очі,
Угледить світ, красу і простір голубий,
І легко з скель спорхне і в небі заклекоче
Про вільний лет орлів, про ранок золотий.

Так море иноді всю ніч дрімає,
І нагло хвилями, як крилами, забє,
І дивним жемчугом і барвами заграє,
І очі всесвіту до себе прикує.

Летить воно, хвилюється і ллеть ся,
В обіймах соняшних і слє і тремтить,
І щастем все життє йому в той мент здається ся,
І все в путі йому і годить і щастить.

Ті слова найбільшого серед живих українського поета Олеся почали снувати ся по голові Українця, скоро по вибусі лютової революції в Росії в 1917 р. Й Україна голосно заговорила про своє право на власне незалежне життє. І народ, котрому похоронну пісню співали всі без винятку польські учені й політики, малий націоналізм якого мав стати жертвою для великого московського націоналізму—по рецепції московських лібералів, задивував Європу життєвою силою і національним зривом, якому рівного прикладу не знає історія. Все приспане, всі, кому опали руки з бессилля, всі несміливі й усі, що ждали відповідної хвилі, всі прокинули ся і хвиля української пісні, виявлення національного українського „я“ понесла ся по всій Українській Землі.

Все, що по українськи відчувало й думало, взяло ся до праці. Пішли депутатії до уряду з представленням негайних потреб українського народу: українська школа, гімназія, університет, українська мова в державних інституціях, поворот засланців — австрійських Українців. Відновлювано й закладано просвітні інституції. У великих масах видавано летючі листки. По цілій Україні зорганізовано збори на Національний Український Фонд у Київі, а слідом за тим пішла організація провінції. Відновила ся і розродила ся українська преса.

Дня 20 березня оснувалась у Київі Українська Центральна Рада з ціллю надати організаційні форми стихійному рухови на Україні. До неї увійшли крім

представників старої української політичної організації — Товариства Українських Поступовців представники соціалдемократичних груп, кооперативів, робітників, військових, студентів, культурних і професійних товариств та київських організацій. І відразу Ц. Рада стала тою організаційною основою, коло котрої почали збирати ся українські сили. Обновлена й доповнена новими силами на многолюднім першім українськім національнім зізді, зізді представників усіх зорганізованих сфер українського народу, котрий відбув ся у Київі у Великодню неділю, стала Ц. Рада виборним органом дійсного національного представництва на Україні, авторитет і значіннє якого лежало в загальнім признанні його демократичними кругами українського населення. Строго демократична у своїм складі, будучи національним споєнням для найріжнороднійших сфер українського народу, Ц. Рада стала верховним органом його національної політики.

Під політичним оглядом перший національний український зізд ухвалив добивати ся спільними силами українського народу широкої автономії України, творити негайно її підстави і для обєднання громадських сил краю й для укріplення ладу дати почин до засновання краєвої ради для всієї України. В старім домаганню широкої національно-територіальної автономії України в російській федераційній республіці на демократичних підвалах, з забезпеченням національних меншостей на Україні, схоп-

дили ся резолюції, ухвалені на преріжних зборах, громадських і партійних зіздах, конференціях і нарадах. „Широка автономія України з державними правами українського народу в Федеративнім звязку“ — ось що зазначив голова Ц. Ради проф. М. Грушевський яко „програму даного моменту, від котрої не може бути уступлення назад. Всякі перешкоди, всякі вагання в задовolenню її з боку провідників російської держави чи керуючих кругів російського громадянства можуть мати тільки один наслідок,— се повне пересунення центра ваги в бік українського самостійництва. Прихильники України тепер годяться зістати ся на спільній платформі широкої національно-територіальної автономії і Федеративного забезпечення державного права України. Але прапор самостійної України стоїть і розгорнеться з хвилею, коли всеросійські централісти захотіли б вирвати з наших рук стяг широкої української автономії в Федеративній і демократичній російській республіці. Се ясно і — повинно бути ясно керманичам російської держави“.

Що всякі надії забезпечити українську державність в рамках всеросійської демократичної Федеративної республіки не мали реального ґрунту під собою, показує історія шукання Ц. Радою порозуміння з тимчасовим центральним російським урядом. Дня 29 травня зявила ся у голови російської ради міністрів кн. Львова делегація Ц. Ради, в якій взяли участь отсії члени: В. Винниченко, Д. Коробенко,

Письменний, Д. Ровинський, М. Ковалевський, О. Пількевич, А. Чернявський, С. Єфремов, І. Сніжний і Г. Одинець. Делегація вручила предсідателеві міністрів докладну записку п. з. „Особливій увазі тимчасового правительства її російської демократії“ і зажадала, щоб кн. Львов визначив осібне засідання ради міністрів для обговорення спільно з делегацією українських домагань. У своїй записці делегати, пояснивши національну ролю Ц. Ради, її організаційне значіння і вагу її голосу, перестерігали тимчасовий російський центральний уряд перед тою старою помилкою, в яку впадала на Україні російська інтелігенція і російська преса, силуючи ся представити український рух штучним, інтелігентським. Щоб не допустити до того, щоб російський центральний уряд пішов на хибний шлях, котрий може привести до дуже небезпечних наслідків, делегати жадали від тимчасового російського правительства виявити в якімсь акті своє прихильне відношення до гасла автономії України, дати українським представникам місце на міжнародній мировій конференції для участі в розвязці долі галицької України й зайнятих Німеччиною українських територій, заснувати при тимчасовім російськім уряді посаду окремого комісара для справ України задля познайомлювання уряду з потребами її настроями України, утворити посаду комісара з краєвою радою при нім для України. Крім цього домагала ся записка перевести в армії виділені Українців в окремі військові частини,

юширити українізацію школи на середню і вищу школу всієї України, обсаджувати відповідальні посади людьми, що знають українську мову й місцеве китте, визначити з державної каси кошти в розпорядження Ц. Ради для задоволення українських національно-культурних потреб і дозволити закордонним Українцям виїхати до дому, а таких же бранців розмістити по Україні.

Відкиненне згаданих домагань Ц. Ради з боку російського правительства скінчило — по влучному вислову проф. М. Грушевського — свято революції на Україні. Настав час, коли Україна мала взяти сама свою долю в свої руки. Ц. Рада у відповідь на московську провокацію ухвалила звернути ся до всього українського народу з закликом організувати та приступити негайно до заложення фундаменту автономного ладу на Україні. Щоб вияснити істотність домагань української демократії і виложити її завдання, які стояли перед нею при будові автономного ладу на Україні вкупі з іншими національностями Української Землі, Ц. Рада, властиво її коалітет — Мала Рада, видала Універсал до українського народу, проголошений урядово 25 червня і розданий при закриттю військового зізду його членам і після військового параду й молебня, відслуженого першим українським полком, проголошений вселюдно на площі св. Софії. Універсал зараз розвезено і розіслано по всій Україні, проголошено на повітових, золосних і міських зібраниях, на площах і по церквах,

роздано людям і порозліплювано по видних місцях.

На український народ зробив Універсал величезне вражіннє. Ц. Рада заговорила тут яко властъ, поставлена українським народом над собою на те, щоб керувати та правити ним, а постанови й накази сїєї влади мало пильно виповняти українське населенне. Виборні люде українського народу заявили так свою волю: „Хай буде Україна вільною. Не відділяючись від всїєї Росії, не розриваючи з російською державою, хай український народ на своїй землї має право самопорядкувати своїм життєм. Хай порядок і лад на Україні дають вибрані вселюдним, рівним, безпосереднім і таємним голосуваннем Всенародні Українські Збори (Сойм). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Вкраїні, мають право видавати тільки напі Ukraine Збори. Ті-ж закони, що мають лад завести по всій російській державі, повинні видавати ся у всеросійськім парламенті. Ніхто краще нас не може знати, чого нам треба і які закони для нас луччі. Ніхто краще наших селян не може знати, як порядкувати своєю землею. І через те ми хочемо, щоб після того, як відбереть ся по всій Росії поміщицькі, державні, царські, монастирські й інші землї у власність народів, як видасть ся про се закон на Всеросійськім Установчім Зібраниї, право порядкування нашими українськими землями, право користування ними належало тільки нам самим, нашим Українським Зборам (Соймови). Так сказали виборні люде з усїєї

країнської Землі". Перечисливши домагання делегації У. Ц. Ради, відкинені російським тимчасовим правителством, Ц. Рада заявляла в Універсалі: І тепер, український народе, нас приневолено, щоб і самі творили нашу долю. Ми не можемо допустити наш край па безладде та занепад. Коли имчасове російське правительство не може дати лад нас, коли не хоче стати разом з нами до великої оботи, то ми самі повинні взяти її на себе. Се наш бовязок перед нашим краєм і перед тими народами, що живуть на нашій землі. І через те ми, Українська Центральна Рада, видаємо сей Універсал до всього нашого народу й оповіщаємо: віднині самі будемо творити наше життє". Для кожного члена нації, для кожного громадянина села й міста настав час великої роботи. Універсал закликував навязати найтісніші організаційні зносини з Ц. Радою, передати в свої руки адміністративну владу, прийти до згоди й порозуміння з демократією тих національностей, всуміш з якими живе український народ; зробивши підготовчу організаційну роботу, Ц. Рада обіцяла скликати представників від усіх народів Української Землі й виробити закони для неї, вкінці накладала особливий податок на рідну справу.

Наслідком наскрізь негативного становища російського правительства до українських жадань зросла самостійницька течія серед українського народу. У Київі повстав „Союз української державності", котрий скликав у сій справі віче 18 червня,

на якім по оживленій дискусії прийнято одноголосно резолюцію, в котрій названо відповідь російського уряду образу українського народу. Тому „Союз української державності“, стоячи на основі незалежності української нації, звертався до українського народу з закликом змагати до здійснення на обєднаній Україні демократичної республіки з суверенністю української нації, але з забезпеченням прав національних меншостей.

На виданню Універсалу не спинилася Ц. Рада. Слідом за тим утворила тимчасове українське уряд — Генеральний Український Секретаріят під проводом Володимира Винниченка, що став заразом генеральним секретарем внутрішніх справ. Генеральним секретарем міжнаціональних справ став Сергій Єфремов, військових Симон Петлюра, фінансових Христофор Бараповський, харчових Микола Стасюк, рільничих Борис Мартос, судівництва Валентин Садовський, а державним секретарем П. Христюк.

Універсал і те, що сталося під його впливом, не лишилося без впливу і на російське тимчасове уряд — 9 липня міністри Терещенко й Церетелі з широкою повновластю для полагодження української справи виїхали в головну квартиру, щоб там порозумітися з головнокомандуючим Брусіловим і з міністром Керенським та з ним разом виїхати до Києва для порозуміння з Ц. Радою. 12 і 13 липня вони відбули наради з президентом Ц. Ради та з її

неральним Секретаріатом. А що вже передтим
ійшло до принципіального порозуміння з неукраїнськими демократичними організаціями, намітив ся й ґрунт, на який хотіли поставити справу делегації-міністри: передати Генеральному Секретаріатові йвищу краєву владу під умовою, щоб У. Ц. Рада розуміла ся з місцевою неукраїнською демократією прийняла до себе її представників. Спільно з міністрами вироблено текст нового Універсалу, проголосованого 15 червня. Сей другий Універсал не був упнем вперед в розвитку української державності, а був важним актом тому, що ним закладала ся кінчна автономія України, котрій тільки правну форму мав дати автономний статут, який мала робити Ц. Рада при участі представників національних меншостей. Російське центральне правительство признало Ц. Раду, поповнену представниками національних меншостей, верховним представницьким ганом України й передало її виконавчому органу — Генеральному Секретаріатові верховну краєву владу над усією Українською Землею. Для справлектування військових частин Ц. Рада одержувала представників при кабінеті військового міністра, при генеральнім штабі й верховнім головномандуючим.

„Мала Рада“ поповнила ся 18 представниками українських організацій на всіх 58 членів, щоб обновленім складі переорганізувати Генеральний Секретаріат, щоб останній згідно з умовою з цен-

тральним урядом перебрав права найвищого органу влади на Україні. В переорганізованім Генеральнім Секретаріяті лишилися на давніх посадах: І. Винниченко, Х. Барановський, С. Петлюра, Б. Мартос, М. Стасюк, В. Садовський і П. Христюк. Генеральним секретарем справ освіти став Ів. Стешенко, шляхів — В. Голубович, почти й телеграфу — Ол. Зарубін, міжнаціональних справ — Ол. Шульгин, а генеральним контролєром — М. Рафес. Опісля приступила Мала Рада до вироблення постанов щодо прав і обов'язків Генерального Секретаріату як найвищого органу управи України, до вироблення „Статуту найвищої управи України“, першої конституції України, яку передано на затвердження центрального російського уряду.

Однаке тимчасом з'явилися випадки, через які Україна одержала страшні колоди на шляху будови своєї державності. Нешастлива галицька офензива Керенського, утрата майже цілої окупованої території австрійської України й викликані тим переміни в складі російського тимчасового правительства склалися на те, що російське тимчасове правительство признало статут неможливим і на його місце безпорозуміння з Генеральним Секретаріатом видало 1 серпня свою „інструкцію“, яка дуже відходила від умови 13 липня. З завідування Секретаріату вицеслено військові справи, судові, харчові, шляхів і почти й телеграфу. Його властиві обмежило російське правительство на губернії: київську, подільську

линську, полтавську й чернігівську (без чотирьох
зінчих повітів) і то ще московське правительство
лишало за собою право у виїмкових обставинах
зпоряджати ся і в сих губерніях безпосередно,
минаючи Генеральний Секретаріят.

Хоч в яке прикре положенне загнало Ц. Раду
сковське тимчасове правительство, вона великою
льшістю ухвалила подати на затвердженне цен-
ального правительства Секретаріят в тім складі,
ий воно визначило своєю інструкцією, а се тому,
об бодай вчасти закріпити пройдений шлях полі-
чного розвитку, а тимчасом постарати ся як най-
видше скликати Українські Установчі Збори та
їма силами довести до одноцільності території
країни й повноти її автономної влади. По довгих
реговорах 14 вересня затвердило центральне пра-
вительство Генеральний Секретаріят в числі сімох
секретарів, якими були: секретарь внутрішніх справ
голова Винниченко, освіти Стешенко, міжнаціо-
нальних справ Шульгин, земельних М. Савченко-
ильський, фінансів М. Туган-Барановський, гене-
ральний контролльор Зарубін, генеральний писарь
Л. Лотоцький.

Почувши силу під ногами, правительство Ке-
ненського повело відносини до України в тім напря-
ї, щоб звести нінащо й ту куцу автономну владу,
ку признало своєю інструкцією і затвердженем
генерального Секретаріату. Вкінці се правительство
є завагало ся піднести руку й на саме існуваннє

Генерального Секретаріату й Ц. Ради. З нагод згадки в програмі Секретаріату своєї діяльності предложеній Ц. Раді, про те, що в найближшім час він забереть ся до підготовлення Українських Установчих Зборів, правительство Керенського поручило київському прокураторові розслідити сю справу і ужити карних заходів проти Секретаріату та Ради а рівночасно закликало генеральних секретарів до Петербурга для вияснень.

Тимчасом справи взяли оборот, зовсім несподіваний для продовжителів царської політики супроти України в правителстві Керенського. В Росії вибухла домова війна. Щілі краї зостали ся без правлячих центрів. Правда Україна лишила ся оазою спокою і ладу, але й в її столиці — Київі вибухла більше вицька революція. В тих грізних днях Генеральний Секретаріят проголосив 16 падолиста зединене України, бо центральне правительство утратило змогу управляти державним життєм. Щоб не допустити до політичного, господарського й суспільного замішання Генеральний Секретаріят доповнив ся секретарями для справ: харчових, військових, судових, поштових телеграфічних і комунікаційних та поширив свою компетенцію на всі ті губернії, де більшість населення українська, отже губернію херсонську, харківську, катеринославську й таврійську (без Криму) включено в територію України. В тім самім акті заповідано Генеральний Секретаріят, що в короткім часі проголосить ся закон про Українську Установчу Раду.

І в тій тяжкій і трудній годині, коли на півчі в столицях ішла міжусобна й крівава боротьба, ли не було центрального правительства й по державі ширилося безвластє, безлад і руїна, Ц. Рада єтим Універсалом з 20 листопада проголосила Українську Народну Республіку, скасувала істнуюче право власності на землі поміщицькі й інші землі трудових господарств сільськогосподарського значення, а також удільні, монастирські, кабінетські й ріковні землі, встановила по всіх підприємствах сьмигодинний день праці, скасувала смертну кару на території Української Народної Республіки й повіла вибори до Української Установчої Ради на січня 1918 р., а її скликаннє на 22 січня.

Прилюдне відчитаннє Універсалу та проголошення Української Народної Республіки відбулося 25 листопада. До 2 години ціла площа св. Софії й хайлівського монастиря заповнилися військом і родом. О 2 год. віхав самоходом на площу св. Софії під памятником Богдана Хмельницького проф. Грушевський, а за ним самоходами генеральні кретарі, гості, члени місій з Англії, Франції, Америки, Румунії й безліч офіцерів. Серед грімких гучністичних окликів вийшов проф. М. Грушевський з самоходу та вступив на трибуну. Представивши положення, в якім саме тоді опинилася Росія Україна, заявив голова Ц. Ради, що Україна має проголосити себе сувереною Народною Республікою. Заграли дзвони св. Софії, а з їх музикою

злили ся дзвони всіх київських церков і монастирів. З собору св. Софії вийшло 30 пар священиків з п'ятьма єпископами й хоругвами й увійшли в порожній квадрат під памятником Богдана Хмельницького. По вроčистім молебні вийшов на трибуну генеральний секретар харчових справ Микола Ковалевський і відчитав третій Універсал, а інші відпоручник Ц. Ради відчитали його на ріжних місцях плопсв. Софії й Михайлівського монастиря. І з непроглядних мас народу почулось грімке: Хай жив Українська Народня Республіка! Хай живе Ц. Рада! Хай живе Генеральний Секретаріат! Слава! Військовим парадом і походом закінчилося історичне свято української державності.

Утворення єдиного українського Фронту з бесірабського й південно-західного мало на цілі забезпечити для Української Народної Республіки корисні умови миру. В справі останнього звернувся Генеральний Секретаріат з нотою до воюючих невтральних держав і на неї одержав відповідь почвірного союза з Берестя під датою 26 грудня, в які Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина заявили готовість повітати уповноважених представників Української Народної Республіки з участю в мирових переговорах у Берестю. На засіданні 10 січня 1918 російська делегація згодилася на самостійну участь української делегації в переговорах, слідом за тим 12 січня держави почвірного союзу признали українську мирову делегацію самостійною.

уповноваженим представництвом самостійної Української Народної Республіки.

Сі події відбувалися вже за часу війни, яку ідала Московщина Україні. Справу міра більшіцька делегація проволікала з дня на день. Щоб її російське правительство, нії жадне інше не стало перешкод в приверненню мирного стану на Україні, четвертий Універсал Ц. Ради з 24 січня проголосив, що від того дня Українська Народна Республіка стала самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу. З усіма сусідніми державами, а саме Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною та іншими, явила Україна бажання жити в згоді і приязні, але під умовою, що жадна з них не може вмішувати я в життя самостійної Української Народної Республіки. Тим самим актом признано для всіх народів України національно-персональну автономію. З тиждень після видання четвертого Універсалу чорнові делегації почвірного союзу признали устами предсідателя австро-угорської делегації гр. Черніна — по промовах Ол. Севрюка та М. Любинського — човну самостійність Української Народної Республіки. „Ми бачимо далі причину — говорив гр. Чернін — признати Українську Народну Республіку же тепер самостійною, вільною, сувереною державою, яка є в силі заключати самостійно інтернаціональні договори“. 9 лютого підписала Україна мир почвірним союзом.

Зроблений мир приніс військову поміч Німеччини, а пізніше й Австро-Угорщини Україні в її війні з Московщиною. Та разом з помічю прийшли й тертя між правителством (Генеральний Секретаріят заступила Рада народних міністрів) України, яке закликало Німців на поміч, і запрошеними Німцями, наслідком чого й були розпорядки фельдмаршала Айхгорна, між іншим в справі засіву землі, а далі вхід німецького війська до залії засідань Ц. Ради 28 квітня...

Грамотою до всього українського народу з 29 квітня проголосив себе гетьманом всієї України Павло Скоропадський, за яким і заявив ся зізд хліборобів-землевласників. Рівночасно вийшли закони про тимчасовий державний устрій України. „Всю повноту влади“, яка передтим належала до Ц. Ради, взяв на себе тимчасово гетьман, обіцюючи в найближшім часі видати закон про вибори до Українського Сойму. Хоч склад Ради міністрів не відповідає бажанням українського народу, все-таки в ній найшли ся й відомі українські діячі: Дмитро Дорошенко яко міністер закордонних справ, Микола Василенко яко міністер освіти, Ігор Кистяківський яко міністер внутрішніх справ. Щоб на випадок якоїсь катастрофи не наступило безвластє, установив гетьман окремим законом „Колегію верховних правителів“, котра пereбирає верховну владу по смерті гетьмана або навіть за його життя, як що гетьман узнає се за необхідне. Як влада гетьмана, так і влада вер-

овних правителів тимчасова — до скликання Українського Сойму.

Коли Ц. Рада проголосила повну самостійність незалежність Української Народної Республіки, країнські політичні партії почали приймати до своїх програм ідею незалежної Української Держави. Пішли слідом за Українською Партією Самостійників-оціялістів, котрі в державній справі стали на ґрунті повної незалежності Української Народної Республіки.

Тепер всі українські партії: соціялісти-федеалісти, трудовики, самостійники, соціалдемократи, оціялісти-революціонери й численні політично-культурні та станові організації однодушно та збіжую лавою стали за українську державність. Всі они спільно утворили „Український Національний Союз“, метою якого є утворення міцної самостійної Української Держави, боротьба за законну ладу на Україні, відповідальну перед парламентом, боротьба за демократичний виборний закон у всі станови й оборона прав українського народу й Української Держави в міжнародній сфері.

Се дуже потішачий факт, бо тільки зєднаними силами усіх партій і станів віднесе українська державність повну побіду. А ся зєднаність українських сил мусить виступити в першій мірі в будові на крізь національного шкільництва та в утвореннюильної української національної армії, готової до станнього положити житте за державну незалеж-

ність України, армії, з якою рахував ся-б приятель і ворог при робленню загально-світового миру. Ся зєднаність усіх українських державно-творчих сил поможе Українській Державі вибороти собі становище строго невтральної супроти почвірного союза й почвірного порозуміння держави, таке необхідне для неї поперше для удержання своєї державності, а подруге для осягнення справжньої незалежності.

Замісць послісвова.

З багатьох справ, які викликує роздумування
ад українською державністю, — хоч се не входило
програму отсих часописних статей, — варто по-
ушити тут такі:

Поперше се провідна ідея нації. В українського
ароду має повну перевагу принцип широкого демо-
ратизму та призначення рівного політичного права
жідей одиниці суспільності. За княжих часів ба-
мо сей принцип у вічевім устрою, в громадськім
виборно-церковнім життю. Пізнійше виступив він
цілою силою в козаччині, в першій мірі в Запо-
озькій Січи. Така провідна ідея української нації
оже найкраще проявити ся за часу самостійного
життя нації, однаке з тим застереженням, що пере-
ведення цього принципу в життє вимагає поперше
исокого ступня культурного розвитку нації, подруге
лібокого й широго переконання про правдивість
дій і слідом за тим потретє великих особистих
серзв членів усіх станів нації в користь всевлад-
ої ідеї.

Друга справа, яка висувається ся на перший
лан, се федеративні мрії. Цілі великі українські
артиї фантазують про федерацію автономічних гро-

мад. Кожда громада повинна господарити у себе незалежно, а для виконання праць, до яких не додержала громада чи навіть група громад, громада має отримати з іншими у вільні спілки. Поминаючи вже те, що федеративний зв'язок звичайно виходить на користь сильнішого, не слабшого, треба мати на увазі, що не особиста свобода горожанина, але азійський деспотизм витворився з колишньої східно-европейської автономії, спадщиною котрої є фантазування про вільні спілки.

„Ой, біда, біда чайці небозі, що вивела діток при битій дорозі“ — співає пісня, авторство якої приписують Іванові Мазепі. Геніяльно відгадана в цій пісні причина нетривкості минулих українських держав. Хто не знущався над нами й не намагався переробити нас на свою подобу? Грецька держава, потім римська, Византія, а далі Італія, Польща, Угорщина, Литва, Туреччина й Росія, — не згадаючи про найновійші часи — хотіли за всяку ціну прийти в посідання України, щоб мати користь з природних багацтв краю, його торговельних шляхів і культурних зв'язків з Кавказом, Мезапотамією, центральною Азією, Персією, Індією і Китаєм. Однак побіч зовнішніх причин нетривкості Української Держави в минулім точив її в середині черваки незгоди власних горожан. Через повстання народніх мас, козацтва, міщанства, попівства й частини панства, а саме того, що не забуло ще українщини або своєї віри, повстала за Богдана Хмельницького

велика самостійна Українська Держава. Вже серед амого повстання проявила ся незгода між багатими й біdnішими: між селянством, міщенством і зоацтвом панством, між простим і значним козацтвом. Ся незгода мала фатальні наслідки для України, бо приневолила її шукати помочи проти Польщі в „союзі й протекції східного царя“, які обернули ся пізніше в повне поневолення України Московчиною.

Се один бік медалі. А другий такий. Коли порівняти ті права, які вимовили собі козаки у московського царя, з тим безправем, яке було в московській державі, треба ствердити, що устрій коччини був подібніший до устрою теперішніх конституційних європейських держав ніж московське царство й пізніша російська держава аж до вибуху революції. Коли Україна увійшла в персональну її з темною Московчиною, Московчина заїла країнські вільноти й наші батьки винесли науку дружби Московчиною, яка виявила ся в народній проповідці: З Москвою дружи, а камінь за пазухою берзи.

Наглядність штучності московсько-української дружби показала ся, коли на український кошт будувалися московські столиці, щоб стати подібними до європейських. Коли преса й література Англії в по-ловині XVII в. знали менше про Московчину ніж про Україну, а Хмельницький, Кривоніс і Богунули тоді відомі інтелігентним Англійцям, в XIX стол.

пішло в Європі в забуттє само імя України. Щідим оглядом стояла Україна вище перед фатальною злukoю з Московчиною. Ще в половині XVII в. київська друкарня була перша в Росії щодо краци письма, паперу й чистоти видання. А в XIX Кийв, мати українських городів, звідки в X—X віках ішло світло по всім великім східно-европейськім світі, звідки в XVII і XVIII віках брали учителів не тільки в Московщину, але й в Молдавію і Хорватію, той Кийв з своєю областю стояв на останнім місці щодо освіти в цілій европейській Росії. Що не вдало ся Польщі, того доконала Московчина: на руїнах самостійності й автономії України почала вона всесильні заходи над повними народовладненiem української інтелігенції й українського народу.

Велику книгу прийшло ся-б написати про погубні для України наслідки її союзу з Московчиною. Але така книга тепер була-б дуже на часі; вона показала-б найнепоправнішому прихильникови федерації з Московчиною, що думати про таку федерацію значить свідомо гнати живий національний організм українського народу в могилу. А щоб український народ не піdnіс ся з такої могили, пильнував би сюжетне не царь, не московські ліберали, але увесь московський народ.

PB-7200-19

722-41T

зим. ст. 28. 122

35, 36, 37, 38

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA

3 0112 045540819

Необхідність української державності	3
Державне життя України в минулім	5
Роля Богдана Хмельницького в українській державності	15
Українська державність між молотом і ковадлом	21
Проба рятунку української державності при помочі Туреччини	27
Проба рятунку української державності через союз з Швецією	33
Лебедине пісня української державності	45
Від персональної унії з Московщиною до росій- ської провінції	51
Українська державність у німецьких планах XIX в.	62
Українська державна думка в життю України першої половини XIX в.	67
Українська державна думка в поетичній твор- чості Шевченка	78
Від мрій про власну державність до праці над її здійсненнем	90
Молода Україна й українська державність	115
Віднова української державності	130
Заміські посліслові	149

Українська державність — с. 122.